

Arheološka slika Osijeka u novom vijeku

Klasan, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:698857>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-20**

Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)

zir.nsk.hr

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju

Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Ivan Klasan

Arheološka slika Osijeka u novom vijeku

Završni rad

Zadar, 2023.

Sveučilište u Zadru

Odjel za arheologiju
Preddiplomski sveučilišni studij arheologije (jednopedmetni)

Arheološka slika Osijeka u novom vijeku

Završni rad

Student/ica:

Ivan Klasan

Mentor/ica:

Doc. dr. sc. Jure Šućur

Zadar, 2023.

Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivan Klasan**, ovime izjavljujem da je moj **završni rad** pod naslovom **Arheološka slika Osijeka u novom vijeku** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uređenoga rada.

Zadar, 2023.

Sadržaj

1. Uvod.....	2
2. Povijesni pregled Osijeka u novom vijeku.....	4
3. Urbanistička slika Osijeka u svjetlu fortifikacijske arhitekture	7
3.1. Osijek pod Osmanskim Carstvom.....	7
3.2. Tvrđa u posttursko doba.....	9
4. Pregled novovjekovnih lokaliteta.....	12
4.1. Križanićev trg – Kasim-pašina džamija	14
4.2. Sulejmanov most na Dravi	18
4.3. Vodena vrata	21
4.4. Perivoj kralja Tomislava – Valpovačka vrata	22
4.5. Carska/donjogradska vrata	24
4.6. Franjevački samostan	28
4.7. Trg Vatroslava Lisinskog i Franjevačka ulica.....	33
4.8. Donji grad.....	35
5. Zaključak.....	37
6. Popis literature.....	39
7. Popis ilustracija	42
8. Sažetak	43
9. Summary	44

1. Uvod

Grad Osijek nalazi se na desnoj obali rijeke Drave u Osječko-baranjskoj županiji. Zbog pogodnog geostrateškog položaja područje grada naseljavano je od prapovijesti sve do danas. U svojoj povijesti grad je bio iznimno bitno trgovačko i vojno središte što se može zaključiti po antičkim i novovjekovnim povijesnim izvorima, očuvanoj arhitekturi te bogatoj arheološkoj ostavštini koja se može pratiti pomoću pokretnih nalaza i arhitektonskih ostataka.

Područje grada Osijeka naseljavano je od prapovijesti, preciznije od paleolitika. Prvi poznati stanovnici koji su naseljavali područje Osijeka su Iliri te kasnije Kelti koji su se pomiješali s domaćim stanovništvom Andezita, kojima je središte upravo bila Mursa. Na području današnjeg grada nalazilo se naselje sve do antičkog doba kada na prostor Panonije prodiru Rimljani. Za vrijeme cara Augusta, krajem 1. stoljeća prije Krista, naseobina kod Osijeka postaje rimski grad *Mursa* koji se nalazio na prostoru Donjeg grada u Osijeku. Zbog dobrog geostrateškog položaja, što pogoduje trgovačko-prometnim funkcijama, *Mursa* postaje vrlo važno središte te ubrzo postaje rimska kolonija *Aelia Colonia Mursa* između 117. i 133. godine za vrijeme cara Hadrijana. Do 441. godine Mursa je bila dio mnogih kobnih trenutaka Rimskog Carstva kada su je razorili Huni pod Atilom za vrijeme seobe naroda. Nakon Huna područje Murse naseljavaju i izmjenjuju razna plemena. Zadnji zapis o Mursi je iz 591. nakon kojeg se više ne spominje u povijesnim izvorima.¹

U 7. stoljeću područje Osijeka nastanjuju Avari i slavenska plemena² te novo naseljeno slavensko stanovništvo izgrađuje grad na području današnje Tvrđe nedaleko od negdašnje Murse.³ Prvi srednjovjekovni spomen Osijeka u pisanim izvorima je 1196. godine u ispravi kralja Emerika koja iznosi podatke o ubiranju poreza i skelarine u Osijeku od strane cistercita iz opatije Cikador. Isprava pokazuje da je Osijek kroz srednji vijek bio iznimno bitno prometno i trgovačko središte.⁴ Srednjovjekovni Osijek nije ostavio puno arhitektonskih tragova zbog osmanlijskih osvajanja, ali postoji dovoljno isprava koje nam govore o Osijeku kao važnom regionalnom središtu u Hrvatsko-Ugarskom Kraljevstvu.⁵ Srednjovjekovni grad skončava prodorom Osmanlija pod Sulejmanom I. 8. kolovoza 1526. kada predstavnici grada predaju Osijek. Osmanlije 14. kolovoza ulaze u grad prilikom čega Sulejman I. naređuje gradnju

---

¹ S. SRŠAN, 1996, 7-10; S. SRŠAN, 1997, 5-6.

² S. SRŠAN, 1996, 12.

³ Z. GLAVAŠ, 2010, 3.

⁴ S. SRŠAN, 1996, 12-15.

⁵ S. SRŠAN, 1996, 17; S. SRŠAN, 1997, 6-7.

pontonskog mosta preko Drave na pohodu prema Beču, dok Osijek spaljuju do temelja iako se kasnije vraćaju te ga trajno okupiraju.⁶

Razdoblje koje će se obraditi u ovom radu započinje dolaskom Osmanlija 1526. godine i traje sve do ulaska Hrvatske u Kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca 1918. godine. U radu će se obraditi arheološka istraživanja novovjekovnog Osijeka, preciznije prostor povijesne jezgre Tvrđe koja je bila kulturni i vojni centar grada. Kratkim povijesnim pregledom opisat će se događaji i društveno-političke prilike koje su obilježile sam grad kroz novi vijek.

---

⁶ S. SRŠAN, 1996, 30.

2. Povijesni pregled Osijeka u novom vijeku

Prije dolaska Turaka sam grad je bio pod vlasti raznih plemićkih obitelji od kojih je najpoznatija bila obitelj Korođ u čijem je vlasništvu Osijek bio od 1351. do 1472. godine, a za vrijeme njihove vladavine izgrađen je kaštel te je naselje opasano bedemima i nasipima.⁷ Izumiranjem loze Korođ, 1472. godine, Osijek prolazi kroz ruke mnogih vladara do 1516. kada postaje dobro Kaptola u Budimu, a turskim osvajanjem Beograda postaje bitno strateško uporište za obranu Habsburškog teritorija. Kralj Ludovik dopušta otvaranje kovnice u Osijeku 1524. godine kako bi okupio vojsku, no zbog brzog dolaska Turaka ta ideja se nije ostvarila te je grad predan u ruke neprijatelja 8. kolovoza 1526., a potom devastiran i spaljen do temelja.⁸

Prema riječima putopisca Evlije Čelebije, nakon Mohačke bitke, Sulejman I. povjerava gradnju turskog Osijeka Kasim-paši Pečujskom, grad je obnavljan tijekom 1528. ili 1529. godine.⁹ Osijek tijekom 16. stoljeća postaje vojno uporište Sulejmanovih četa što se vidi po brojnim vojnim pohodima prema Beču. Godine 1530. Osmanlije sudjeluju u građanskom ratu između Ivana Zapolje i Ferdinanda Habsburškog, izvori govore o izbjegavanju konflikta s pristašama Ivana Zapolje jer su na njegovoj strani snage Kasim-paše koji tada djeluje kao sandžakbeg u Osječkoj nahiji. U srpnju 1532. godine Sulejman I. sa svojom vojskom dolazi u Osijek i prelazi Dravu. Prema Pavlu Bakiću most koji se tada nalazio na Dravi dao je izgraditi Ibrahim-paša prije Sulejmanova dolaska. Nakon ovih događaja Osijek se spominje tek 1534. kada se turska vojska povlači iz Budima kako bi prezimili u Osijeku. Pretpostavlja se da su Turci Osijek gradili i nadograđivali duže vrijeme pa tako 1535. Sempliciano Bizozeri piše da je beogradski sandžakbeg Jahjaoglu dao utvrditi grad. Turci se u potpunosti probijaju u Slavoniju 1536. godine s ciljem kontrole tog područja. Potaknuti osvajanjem Požege početkom 1537. hrvatski plemići i kralj Ferdinand odlučuju se na protuofenzivu te kod Koprivnice okupljaju vojsku od 24 tisuće ljudi pod vodstvom Ivana Kacijanera von Katzensteina kako bi osvojili Osijek i vratili teritorij uz Dravu. Turci obavješteni o ovom poduhvatu počinju s organizacijom obrane Osijeka. Kacijanerova vojska krajem ljeta se uputila prema Osijeku te se sukobila s predstražom kod Sopja gdje su krivo informirani da je vojska Mehmed-bega slaba. Nastavili su pohod unatoč mnogim problemima kao što su glad, groznica, crijevna viroza te močvarni teren koji im je usporio put te su dospjeli do Valpova gdje su se utaborili i ostali bez

---

⁷ OSIJEK, 2023.

⁸ S. SRŠAN, 1996, 29-30.

⁹ I. MAŽURAN, 1960, 59-60.

hrane. Unatoč svemu dolaze do Osijeka gdje topništvom napadaju utvrdu bez puno učinka, očajnički odustaju od opsade grada te se povlače prema Erdutu kako bi pronašli hranu, a nakon toga kreću nazad u Valpovo gdje je navodno stigla hrana. Izgladnjeni i desetkovani tumaraju te su kasnije potpuno poraženi kod Gorjana čime Osmanlije osiguravaju Osijek i Slavoniju za sljedećih 150 godina.¹⁰

Nakon bitke kod Gorjana Osijek se često spominje kao uporište turskih snaga te mjesto kroz koje su prolazili mnogobrojni putopisci čiji nam zapisi govore o izgledu i samoj funkciji turskog Osijeka. Prvi poznati opis donosi nam Hans Dernschwam 1555. godine, u kojem navodi da se Osijek nalazi na uzvisini u blizini Drave, opasan kamenim zidinama s lošim artiljerijskim pozicijama, osim na istočnoj strani gdje se nalaze raspadnuti grudobrani. Sam grad dijeli se na varoš koji je pod zidinama s kolibama građenim od drva i blata te na podgrađe gdje se nalaze kolibe i čaršije povezane balvanima koje kroče preko močvarnog područja.¹¹ Godine 1564. opet se pogoršavaju odnosi između Habsburške Monarhije i Osmanskog carstva te počinju pripreme za Sulejmanov pohod na Beč kada Osijek dolazi u centar pažnje izgradnjom velikog mosta 1566. godine koji je u to doba smatran svjetskim čudom te ga spominju brojni putopisci kroz 16. i 17. stoljeće. Zbog izgradnje mosta dolazi do naglog ekonomskog razvoja Osijeka zbog čega postaje najznačajniji grad u turskoj Slavoniji.¹²

Nakon Sulejmanove smrti kod Sigeta Osijek se ne spominje u povijesnim izvorima jedan duži period. Porazom Hasan-paše Predojevića kod Siska 1593. godine stanovnici organiziraju ustanak protiv Osmanskog carstva. Godine 1598. šire se glasine da kršćanska vojska dolazi osloboditi Slavoniju pa je tako hajduk Luka Senčević krenuo neuspješno prema Osijeku. Sljedeće je godine krenuo u pohod kako bi se osvetio za taj poraz te je usred noći zapalio Sulejmanov most koji su Osmanlije ubrzo popravili, upao je u grad i ubio veliki broj Turaka, a među njima i osječkog dizdaragu koji je pokušao pobjeći u Valpovo. Nažalost ustanak je bio neuspješan unatoč mnogim pobjedama velikaša u Slavoniji i ugašen je 1607. godine te se stvari brzo normaliziraju.¹³

Sljedeći veliki događaj koji obilježava Osijek je pohod Nikole Zrinskog koji je 1664. godine uspio poraziti Osmanlije kod Darde i zapaliti Sulejmanov most koji je gorio puna dva dana. Novosti o podvigu Nikole Zrinskog brzo su se proširile Europom, a iste godine kroz

---

¹⁰ I. MAŽURAN, 1960, 61-63.

¹¹ I. MAŽURAN, 1960, 65-66; S. SRŠAN, 1996, 31.

¹² I. MAŽURAN, 1960, 66, 70-71; S. SRŠAN, 1996, 34-35.

¹³ I. MAŽURAN, 1960, 72-74.

Osijek je proputovao Evlija Čelebi koji je iznio detaljan opis turskog Osijeka.¹⁴ Godine 1682. Turci pod Kara Mustafom se pripremaju za veliki vojni pohod na Beč, bečki dvor bezuspješno pregovara za mir, te se 1683. turske čete okupljaju kod Osijeka gdje je Kara Mustafa donio odluku o pohodu na Beč. Turci marširaju 1684. godine preko velikog osječkog mosta te dolaze do Beča gdje su doživjeli ogromni poraz od strane habsburških i poljskih snaga 12. rujna. Tom pobjedom takozvane Svete lige dolazi do protuofenzive koja traje nekoliko godina i novog ustanka u Slavoniji koja je postupno oslobođena turske vlasti te naposljetku i Osijek biva oslobođen 1687. godine, nakon 161 godine osmanlijske vlasti.¹⁵

Oslobađanjem Osijeka od Turaka, zbog izuzetno važnog geostrateškog položaja, Habsburgovci dopuštaju utvrđenje grada već 1688. godine te je turski Osijek s vremenom u potpunosti srušen do temelja kako bi se izgradila planirana utvrda. Ovim procesom građanstvo Tvrđe preselilo se na zapad gdje je nastalo novo osječko naselje Gornji grad ili varoš. Gradnja moderne tvrđave započela je 1712. godine pod vodstvom generala Johanna von Beckersa i trajala je do 1719. godine uz poneka kasnija nadograđivanja. Po popisima stanovništva koji su se često vodili može se saznati da etničku većinu čine Hrvati i Mađari uz velik broj doseljenika njemačkog govora, te je poznato da je Osijek podijeljen na tri općinske komore, a to su Tvrđa, Donji grad i Gornji grad.¹⁶

Sredinom 18. stoljeća za vladavine Marije Terezije Osijek postaje sjedište Virovitičke županije, no nije bio ujedinjen te su sve tri općinske komore odbile ujedinjenje zbog drugačijih interesa i etničke pripadnosti. Time što je postao sjedište županije ekonomski je prosperirao te se razvijaju mnoge djelatnosti.¹⁷ Dolaskom na vlast cara Josipa II. 1780. godine Osijek se želi ujediniti kako bi se riješio dodatnih autoritetnih plaćanja, pa tako 1786. u grad stiže carski dekret koji je ujedinio tri osječke općine. Sljedeći cilj bio je postati slobodnim kraljevskim gradom, pa se tako za Napoleonskih ratova 1805. Tvrđa dodatno utvrđuje kako bi se carska riznica i dragocjenosti plemića mogle prebaciti iz Beča u Osijek što gradu dodatno poboljšava odnose s krunom. Dana 28. kolovoza 1809. Osijek je svečano proglašen slobodnim kraljevskim gradom čime dobiva razne povlastice i prava.¹⁸ Kroz ostatak novog vijeka Osijek prosperira i ekonomski raste pod velikim utjecajem zapadne Europe sve do 1918. kada Hrvatska postaje dio Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.¹⁹

---

¹⁴ I. HANIČAR BULJAN et al, 2014, 29; I. MAŽURAN, 1960, 76-79.

¹⁵ I. MAŽURAN, 1960, 88-91, 95-96.

¹⁶ S. SRŠAN, 1996, 40-42.

¹⁷ S. SRŠAN, 1996, 55-57.

¹⁸ S. SRŠAN, 1996, 58-60.

¹⁹ S. SRŠAN, 1996, 88; S. SRŠAN, 1997, 12.

3. Urbanistička slika Osijeka u svjetlu fortifikacijske arhitekture

Povijest Osijeka tijekom novog vijeka može se razmatrati kroz dva velika razdoblja – rani i kasni novi vijek. Tijekom ranog novog vijeka Osijek je pod Osmanlijama, a za vrijeme kasnog novog vijeka pod vlašću Habsburške Monarhije odnosno Austro-Ugarske od 1867. godine. Ta je podjela vidljiva i u drugim sferama života, pa tako i na urbanizmu, odnosno fortifikacijama središnjeg prostora – osječke Tvrđe.

3.1. Osijek pod Osmanskim Carstvom

Za vrijeme osmanlijske vladavine u 16. i 17. stoljeću kroz Osijek je prošlo mnogo putopisaca koji su opisali grad, no najznačajniji opis donosi nam turski putopisac Evlija Čelebi 1663. godine. On opisuje Osijek kao pravi turski grad koji se uzdigao na nivo kulturnog središta (Slika 1).²⁰ Čelebi je podijelio Osijek na četiri četvrti, to su Tvrđava ili Citadela, Srednji grad, Podgrađe ili Čaršija i Panadur. Tvrđava se nalazila na desnoj obali Drave, opasana zidinama sa četiri kule građene od opeke i velikim vratima. U njoj su se još nalazile vojne barake,

Slika 1. Plan turskog Osijeka (M. RADIĆ, 2015, 9.).

²⁰ S. SRŠAN, 1996, 31-33; M. RADIĆ, 2017, 10.

oružarnice, dizdaragina palača te džamija Sulejman-kana. Srednji grad nalazio se južno od tvrđave, karakteriziralo ga je šest mahala odnosno stambenih kvartova i Kasim-pašina džamija koju Čelebi vrlo detaljno opisuje pa o njoj znamo da je izgrađena 1558. godine, ima pokrov od olovnih ploča, visoki minaret te je duga i široka 100 stopa s dvorištem koje ukrašavaju stabla i u kojem se nalazila vjerska škola. Kao i tvrđava, srednji grad je bio opasan zidom te je imao troja vrata koja su vodila na Sulejmanov most, čaršiju i gornji grad. Oko srednjeg grada pružala se čaršija sa sedam stambenih kvartova, a u čaršiji se nalazila Mustaf-pašina džamija s vjerskom školom. Kuće u čaršiji građene su od drveta i bile opasane palisadom uz koje se nalazilo javno kupalište.²¹ Panađur je velika građevina u kojoj su se održavali godišnji sajmovi te se nalazio van čaršije.²²

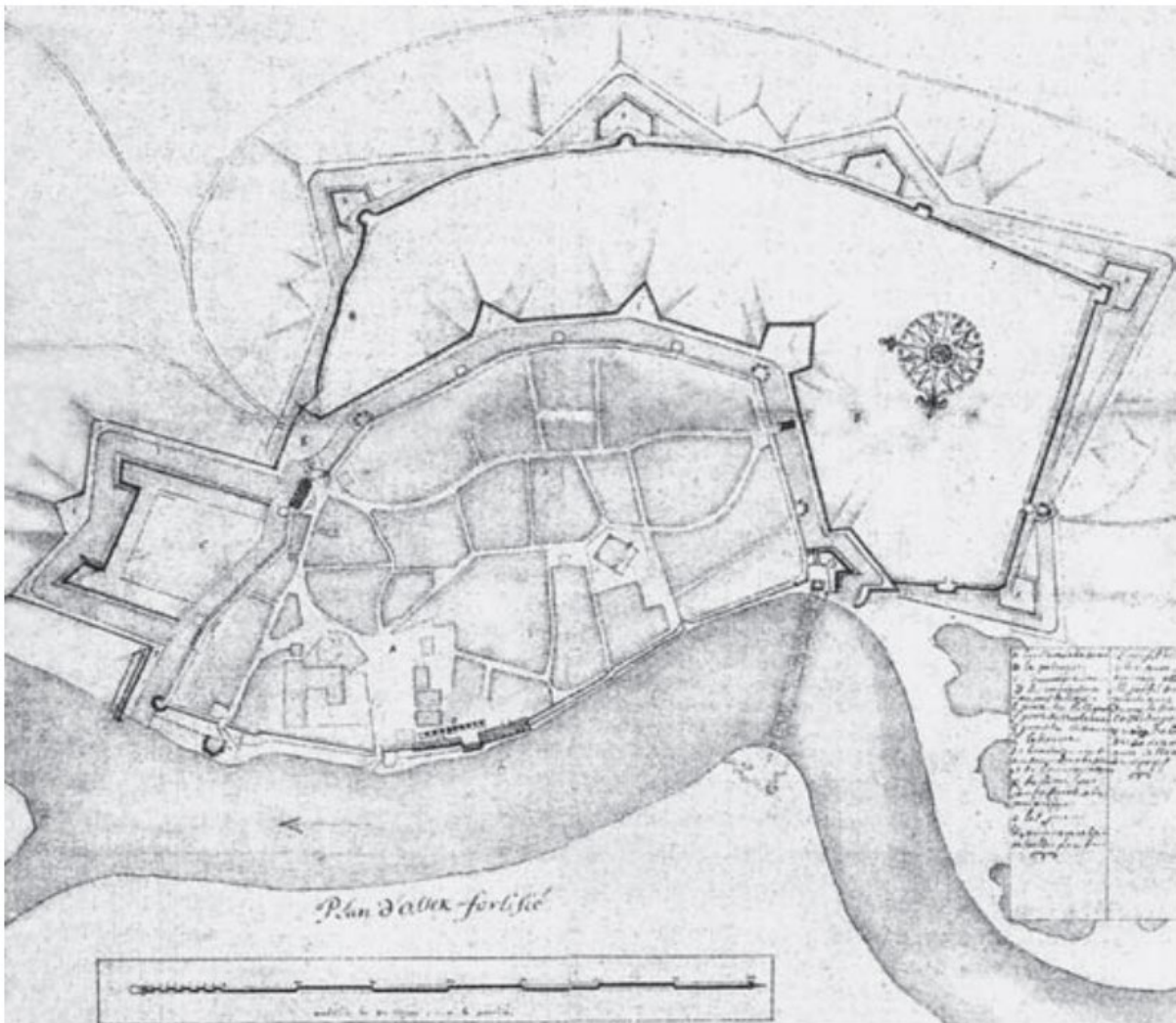
---

²¹ S. SRŠAN, 1996, 33.

²² M. RADIĆ, 2015, 9; S. SRŠAN, 1996, 34.

3.2. Tvrđa u posttursko doba

Prvi planovi za modernizaciju Tvrđe dolaze 1688. godine nakon oslobađanja od osmanlijske vlasti. Tada je izrađen plan kojim bi se modernizirala i unaprijedila dotadašnja turska arhitektura (Slika 2.). Inženjer Megrini predložio je na starim gradskim zidinama izgradnju bastiona i revelina, utvrđenje gradske jezgre i gradnju *Hornwerka* na uzvisini koja se nalazila istočno od Tvrđe.²³ Godine 1690. inženjer von Kaiserfeld napravio je prikaz Tvrđe u kojoj su izvedeni neki od Megriniovih planova, oko turskih zidina izgrađen je bastionski pojas i prostrani rog.²⁴

Slika 2. Plan grada iz 1688. (D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 168.).

²³ A. ŽMEGAČ, 2000, 134; D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 170.

²⁴ A. ŽMEGAČ, 2000, 135.

Von Kaiserfeld 1691. godine Tvrđu želi pretvoriti u modernu utvrdu prema Vaubanovim načelima graditeljstva. U planu je izgradnja dva polubastiona koja su se nalazila uz Dravu i most koji bi na drugoj strani imao mostobran, a nalazio se nešto istočnije od nekadašnjeg osmanlijskog mosta. Na južnoj strani utvrde planirana je izgradnja tri bastiona dok na istočnom dijelu kao i kod Megrinia nalazio bi se *Hornwerk*.²⁵ Izvješće iz 1693. govori nam da su izgrađeni bastioni i dva ravelina na južnoj strani utvrde. Preko Drave izgrađen je most bez planiranog mostobrana na lijevoj obali.²⁶ Na prijelazu iz 17. u 18. stoljeće gradnja je usporila te su neki segmenti utvrde zapostavljeni do mjere urušavanja čime je bila upitna i sama funkcija utvrde.²⁷ Tlocrt iz 1710. godine pokazuje da je na lijevoj strani dravske obale izgrađena mala tvrđava s polubastionima na rubovima zidina i opkopom pred zidinama, a uočena je promjena i na desnoj obali Drave gdje je sjeverozapadno od Tvrđe proširena obala.²⁸ Vrijedno je spomena da 1710. godine u grad dolazi general Stephan von Beckers, koji na zapovijed princa Eugena Savojskog, oblaže zemljane kurtine i bastione opekom.²⁹

Godine 1712. planiranje osječke utvrde preuzima inženjer Jean Petis de la Croixa kojemu je cilj Tvrđu transformirati u središte s modernim nizozemskim načinom gradnje fortifikacija i baroknom urbanom strukturom.³⁰ Plan de la Croixa bio je izgraditi kontragarde i raveline nasuprot bastiona, na jugozapadnoj strani utvrde zadržan je postojeći ravelin iz Kaiserfeldova plana, dok se na zapadnoj strani gradi novi s mostovima u sklopu Valpovačkih vrata (Slika 3.). Na istočnom dijelu gdje se nalazio *Hornwerk* sugerirao je na izgradnju manjeg ravelina, ispred Novih vrata koja su se nalazila na jugu sugerirao je izgradnju razlomljenog ravelina. Odlučio je fortifikacije okružiti novim nasipom koji je uži i plići od postojećeg. Iza novog nasipa, a ispred ravelina nalazila bi se trokutasta zborišta. Sljedeće godine 1713. general von Beckers šalje planove utvrđenja u Beč gdje su prihvaćeni uz par modifikacija. Godine 1717. na prijedlog Eugena Savojskog na obali Drave kraj utvrde gradi se redut.³¹ Krajem izgradnje

---

²⁵ A. ŽMEGAČ, 2000, 135; D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 170.

²⁶ A. ŽMEGAČ, 2000, 135.

²⁷ D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 170.

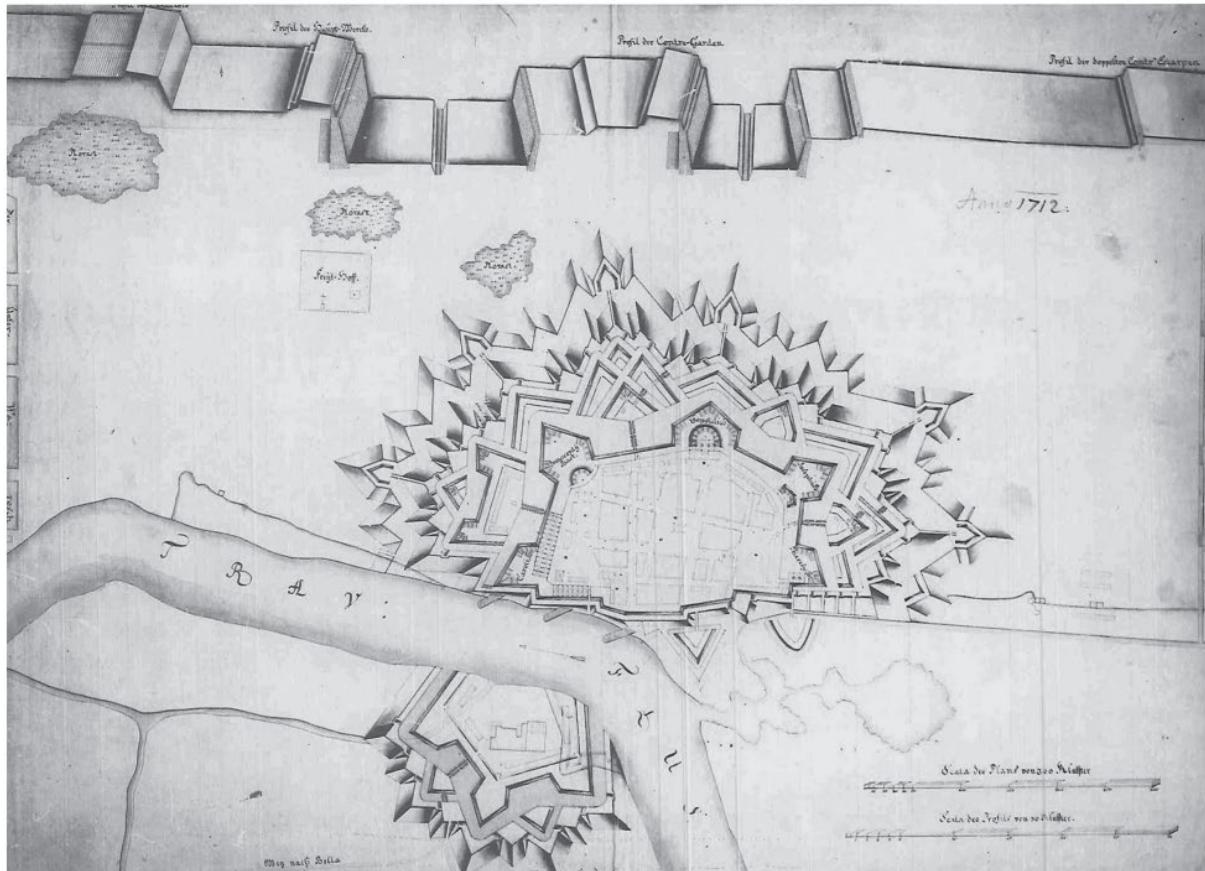
²⁸ A. ŽMEGAČ, 2000, 136.

²⁹ Z. UZELAC, 2017, 38.

³⁰ Z. UZELAC, 2017, 41.

³¹ Z. UZELAC, 2017, 41-42.

de la Croixaove Tvrđe prvi put su na planovima dana imena bastiona, a imenovani su prema svecima i članovima carske obitelji: sv. Karlo, Inocent, Leopold, Josip i sv. Terezija.³²

Slika 3. Plan Tvrđe iz 1712. (Z. UZELAC, 2017, 39.).

Tijekom 18. stoljeća dogodilo se još nekoliko bitnijih promjena na utvrđi. Obala Drave je proširivana te su na sjevernoj strani izgrađena još dva bastiona te su izgrađena takozvana Carska vrata na istoku utvrde.³³ Tijekom 19. stoljeća nestankom Osmanlija s ovih prostora i prestankom ratova u Europi te zbog velikih troškova održavanja potreba za utvrdom više ne postoji. Dolazi do nove transformacije osječke Tvrđe koja gubi svoju vojnu svrhu i dolazi do procesa urušavanja fortifikacija.³⁴

³² D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 170; Z. UZELAC, 2017, 42.

³³ D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 171; A. ŽMEGAČ, 2000, 138.

³⁴ D. KRAJNIK, M. OBAD ŠĆITAROCI, 2008, 171.

4. Pregled novovjekovnih lokaliteta

Na području grada Osijeka, preciznije u arheološkoj zoni Tvrđe (Karta 1.) u registru kulturnih dobara evidentirano je 14 arheoloških lokaliteta te dijelova bivše utvrde koji su zaštićeni kao kulturno-povijesna cjelina grada.³⁵

Prva arheološka istraživanja su publicirana 1936. godine kada je istražen prostor današnjeg Doma zdravlja, a objavljena su u Zborniku arheološkog kluba „Mursa“ od strane Franje Ferdinanda Schramma. Riječ je o otkriću zidova, ukopa i mnoštva bunara s pokretnim nalazima iz 16. i 17. stoljeća.³⁶

Kornelija Minichreiter vodila je istraživanja od 1976. do 1982. na prostoru Križanićevog trga gdje se nekoć nalazila Kasim-pašina džamija, a tu je istražena i nekropola sa 40 ukopa datiranih od 16. do 18. stoljeća.³⁷

Godine 2010. Arheološki muzej u Osijeku, zajedno s Institutom za arheologiju iz Zagreba, proveo je istraživanja na području Trga Vatroslava Lisinskog gdje su pronađeni ostaci zgrade iz austro-ugarskog vremena i dvije peći te nekoliko jama koje se pripisuju turskom Osijeku.³⁸

U dvorištu franjevačkog samostana provedena su istraživanja od 1989. do 1993. godine te je utvrđeno postojanje zgrade s podrumom koji je djelomično i danas u uporabi te ostaci turske pregradnje crkve koja je nekoć bila u funkciji džamije. Lokalitet franjevačkog samostana istraživalo se u više navrata, a 2012. godine zaključeno da se radi o višeslojnom nalazištu čiji kontinuitet se može pratiti od prapovijesti do novog vijeka.³⁹

Prostor Vodenih vrata istražen je u više kampanja od 2010. do 2014. godine u sklopu programa rekonstrukcije osječke Tvrđe pomoću povijesnih izvora i planova iz 18. i 19. stoljeća. Sama istraživanja proveo je Muzej Slavonije Osijek. Godine 2010. istražena su i Valpovačka vrata na zapadnom dijelu Tvrđe povodom unaprjeđenja moderne infrastrukture grada.⁴⁰

Na obali Drave i pod vodom provedena su istraživanja 2017. od strane Međunarodnog centra za podvodnu arheologiju u Zadru, kako bi se pronašao takozvani Sulejmanov ili Veliki osječki most i utvrdio način na koji je bio sagrađen preko Drave.⁴¹

---

³⁵ T. HRŠAK, 2017, 42.

³⁶ M. RADIĆ, 2015, 10-11; T. HRŠAK, 2017, 42.

³⁷ M. RADIĆ, 2015, 11-12; T. HRŠAK, 2017, 42.

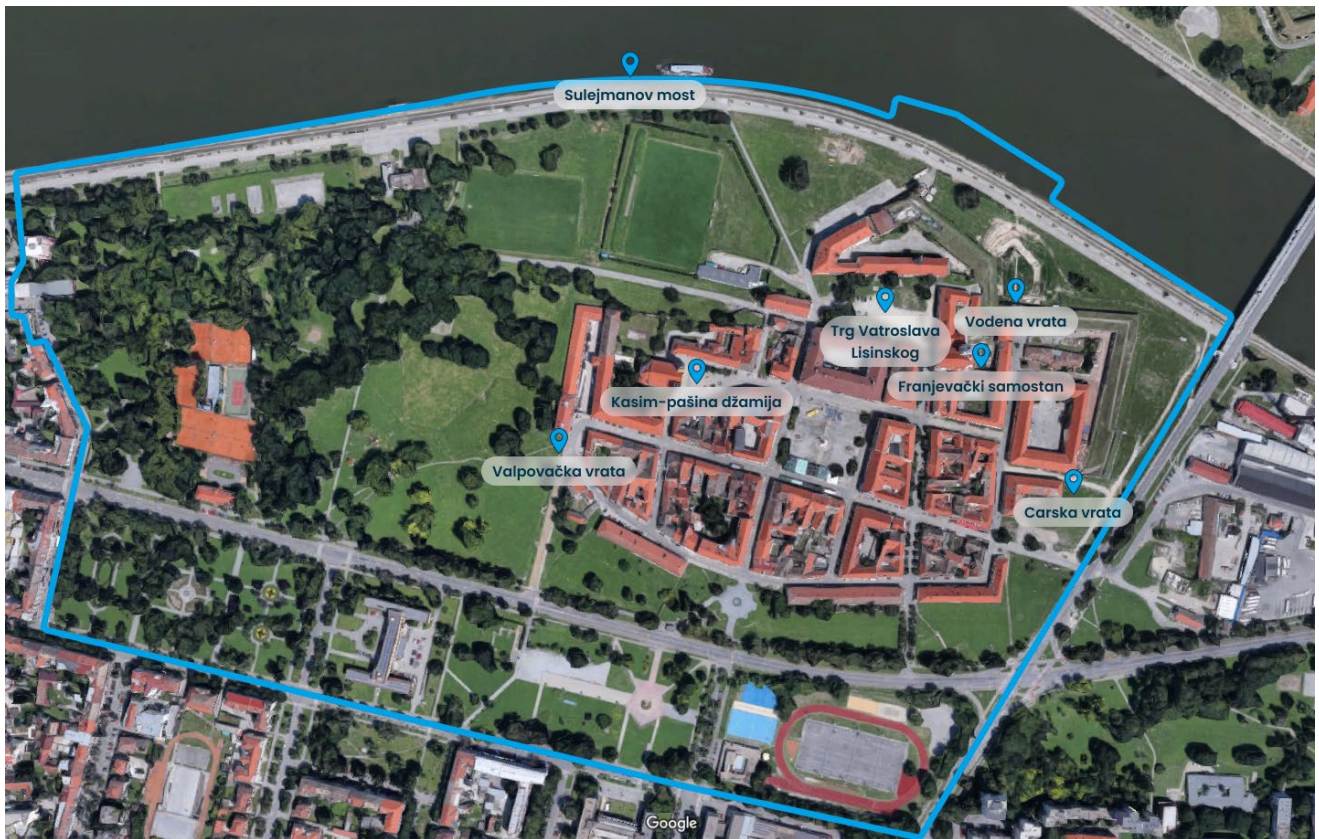
³⁸ T. HRŠAK, 2017, 43.

³⁹ T. HRŠAK, 2017, 44.

⁴⁰ T. HRŠAK, 2017, 45-46.

⁴¹ M. PEŠIĆ, 2017, 28.

Karta 1. Arheološka zona Tvrđe s istraženim novovjekovnim lokalitetima (podloga: Google maps).

Prostor Donjeg i Gornjeg grada se s Tvrđom integrirao u jedinstvenu općinu tek 1786. godine. Arheološki ostaci na prostoru Donjeg grada najvećim se dijelom vežu uz materijalne ostatke antičke Murse, ali su zabilježeni i novovjekovni horizonti. Na prostoru Gornjeg grada postoje važni novovjekovni spomenici poput crkve sv. Roka, Kapucinskog samostana ili dvorca Pejačević, međutim arheološka istraživanja nisu vršena ili još nisu publicirana.

4.1. Križanićev trg – Kasim-pašina džamija

Godine 1976. prilikom izgradnje toplovoda na Križanićevom trgu u Osijeku pronađeni su nepoznati zidovi što je bio povod za arheološko istraživanje tog prostora. Pred današnjom crkvom sv. Mihaela započeta su istraživanja pod vodstvom Kornelije Minichreiter i Arheološko-konzervatorskog zavoda, otvorene su dvije sonde dimenzija 7,5 x 2,5 metra i 6 x 2,5 metra gdje su pronađeni ostaci arhitekture iz turskog i poslije turskog razdoblja. Iskapanjem sondi došlo se do zdravice na dubini od 180 cm te su definirana četiri stratigrafska sloja. Prvi sloj činila je kamena cesta od složenih kockica kojom je trg bio popločan; drugi sloj čini deset centimetara pijeska za ravnanje trga; treći sloj su činili ostaci uništenih objekata koji su se nekoć nalazili pred današnjom crkvom; a četvrti sloj sadrži temelje i zidove iz turskog i poslije turskog doba.⁴²

Pronađeno je 11 arhitektonskih elemenata od čega su većina zidovi. Zid 1 i 2 su vjerojatno najmlađi što znamo prema formatu cigala i vezivnom sredstvu, kasnije se ispostavilo da su dio stare kanalizacije koja je ležala na turskoj cesti. Postturskom razdoblju pripadaju zidovi 3, 4, i 4a, dok zidovi 6, 7, 9, 11 te objekt 8 pripadaju turskom dobu. Ispostavilo se da ovi elementi tvore zdenac ili česmu kvadratnog oblika koji je služio za pranje nogu (Slika 4.). U

Slika 4. Zdenac-česma za pranje nogu (K. MINICHREITER, 1984, 68.).

---

⁴² K. MINICHREITER, 1984, 49-51.

konstrukciji je zdenac imao male ožbukane kanaliće, dok je u sondi pronađen sloj nepropusnog maltera. U sondi su pronađena i tri inhumacijska ukopa koji datiraju u 18. stoljeće. Ukopi su u drvenom sanduku što se prepoznaje po ostacima željeznih čavala, za datiranje su korišteni prilozi nađeni na pokojnicima, a to su brončani i stakleni medaljoni s likovima svetaca. Od arheoloških nalaza u kanalu toplovođa i sondama nije pronađeno keramike, ali je pronađen komad metalnog tanjura i dio glinene turske lule.⁴³

Nakon 1976. istraživanja se nastavljaju 1980. te uz povremene prekide traju do 1982. godine. Istražena je cjelokupna zona Križanićevog trga. Zapadno na trgu su pronađeni arhitektonski ostaci iz kasnog srednjeg vijeka okruženi ogradom od opeka koja je zatvarala prostor dvorišta Kasim-pašine džamije na jugu, istoku i sjeveru. Na istočnom dijelu trga nisu pronađeni nikakvi elementi arhitekture. U dvorištu Kasim-pašine džamije pronađen je Kasim-pašin mauzolej, zdenac za pranje nogu i četvrtasti temelj na kojem se nalazila svodna konstrukcija — turbe. Navedena džamija nalazila se u samom centru dvorišta s ulazom na sjeveroistoku, nije mogla biti obuhvaćena u cijelosti jer je na sjeverozapadnom dijelu zalazila pod crkvu sv. Mihaela. Na području gdje se nalazila džamija otkrivena je srednjovjekovna nekropola s 40 ukopa orijentiranih zapad-istok. Na nekropoli je pronađen jedan turski nišan (kameni nadgrobni spomenik) za koji se pretpostavlja da je pripadao udanoj ženi (Slika 5.). Najzanimljiviji grobovi nalaze se na sjevernoj strani unutar džamije gdje je ukopano pet pokojnika te je jedan od njih bio u grobnici zidanoj od opeke za koji se može reći da je sahranjen u 17. stoljeću prema nalazu austrijskog zlatnika Ferdinanda III. Većina pokojnika sahranjena je u drvenim ljesovima, većinom bez priloga. Od priloga su pronađeni turski, ugarski i novac rimsko-njemačkog carstva, brončana dugmeta od nošnje, drvena krunica s raspelom od bronce, dio vrha samostrela, željezna ostruga, tanki brončani lim, metalna i koštana dugmeta, prsten od bronce, perlice od smolaste paste, brončana kopča, željezna alka, brončane i staklene medaljice. Sukladno priložima nekropolu se može smjestiti u period od 16. do 18. stoljeća te zaključiti da su na nekropoli pokapani kršćani i muslimani.⁴⁴

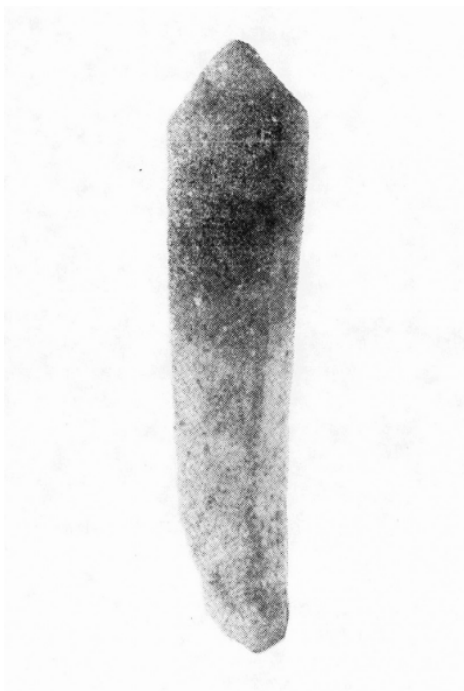
Na Križanićevom trgu zanimljiva skupina nalaza su kovanice, pomoću kojih lokalitet možemo datirati u razdoblje od 16. do 18. stoljeća. Najveću skupinu čine osmanlijski primjerci kojih je 35, od čega su 33 akče, jedan brončani novčić sultana Sulejmana I. i jedan mangur iskovan u Sarajevu. Sljedeća grupa po brojnosti su ugarski novac s jedanaest kovanica, dva primjerka Rimsko-Njemačkog Carstva i kovanica Mletačke Republike. Bitno je napomenuti da

---

⁴³ K. MINICHREITER, 1984, 51-52.

⁴⁴ K. MINICHREITER, 1984, 53-55.

je 36 primjeraka od 49 pronađeno *in situ* u grobovima te nam služe kao najsigurniji kronološki indikator nekropole na trgu.⁴⁵

Slika 5. Turski nadgrobnni spomenik – nišan (K. MINICHREITER, 1984, 54.).

Kasim-pašin mauzolej ili turbe (Slika 6.) izgrađen je uz ulaz džamije, poligonalnog je oblika s temeljem rađenim od opeke. Izvana je bio pokriven fino klesanim kamenim blokovima koji su vrlo dobro očuvani. Ulaz u mauzolej nalazi se na sjeverozapadnoj strani, do njega vodi jedna stepenica. Unutar mauzoleja uočena je podnica od crvenkaste zemlje i odlučeno je pristupiti otvaranju manje sonde gdje je na dubini od dva metra pronađena manja prostorna cjelina za koju se pretpostavlja da je bila Kasim-pašina grobnica. Prostorija je imala dvije ravne strane i dvije koje su formirale apsidu te je bila pokrivena polukružnim svodom sačinjenim od cigle koji je bio devastiran na južnoj strani, vjerojatne zbog pljačkanja dok je na sjevernoj strani sačuvana drvena oplata.⁴⁶

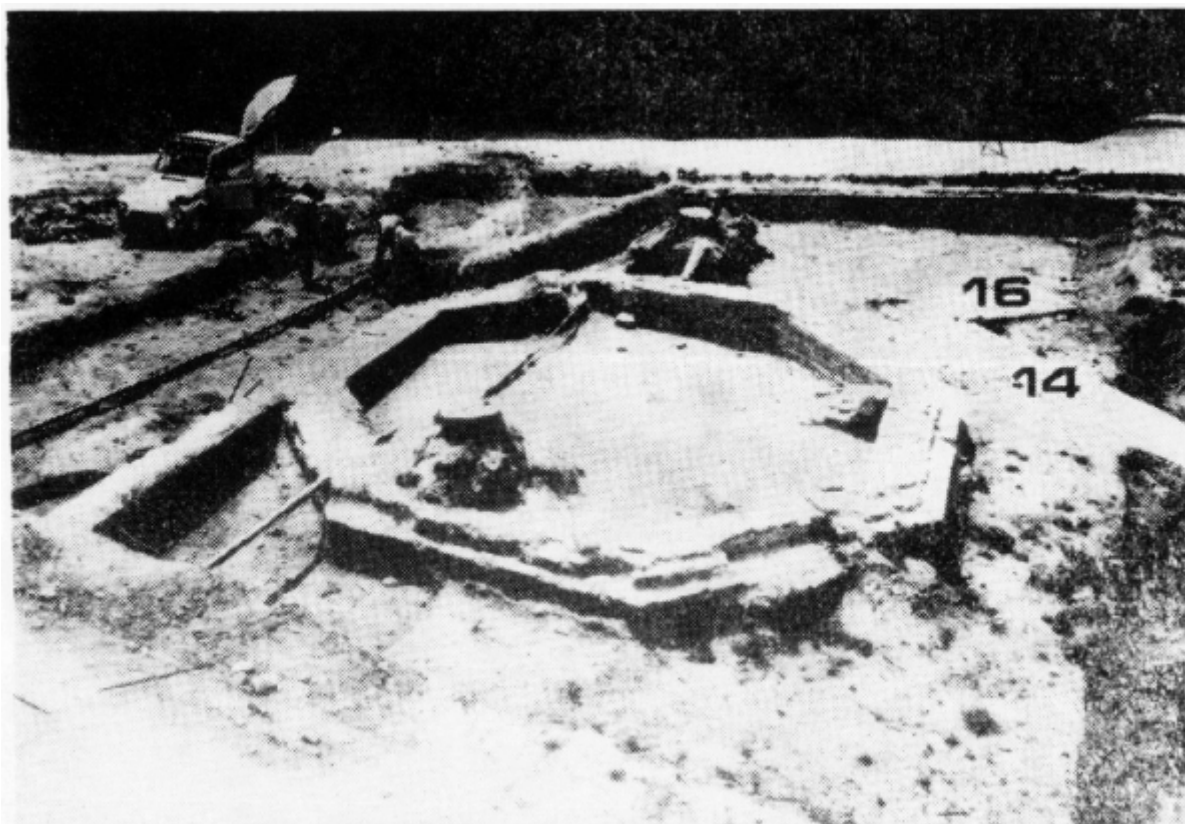
Na prostoru van dvorišta džamije pronađena je velika količina arheološkog materijala, a najviše na istočnom dijelu trga gdje se pretpostavlja postojanje kovačke radnje. Pronađena je raznovrsna kasnosrednjovjekovna keramika, dijelovi pećnjaka, glinene lule, željezni predmeti kao što su mačevi, noževi, dijelovi samokresa, okovi, čavli različitih dimenzija i oblika,

---

⁴⁵ H. LUKIĆ, 1986, 9-12.

⁴⁶ K. MINICHREITER, 1984, 58.

potkovica te dijelovi kovačkog oruđa. Uočen je i debeli talog gari, pepela i pečene zemlje. Otkriveni arheološki nalazi datiraju u razdoblje od 15. do 18. stoljeća.⁴⁷

Slika 6. Kasim-pašin mauzolej – turbe (K. MINICHREITER, 1984, 81.).

Na zapadnom dijelu trga iznenađujuće se pojavio sloj s prapovijesnom keramikom na dubini od 70 centimetara što kvari potpunu novovjekovnu sliku, ali opet daje neka nova saznanja o slici prapovijesnog doba na području osječke Tvrđe.⁴⁸

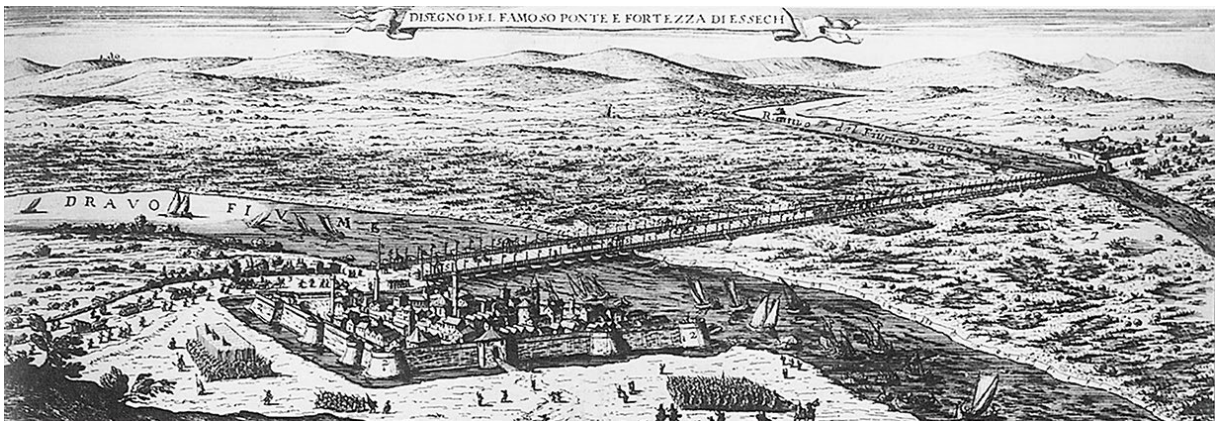
---

⁴⁷ K. MINICHREITER, 1984, 58.

⁴⁸ K. MINICHREITER, 1984, 59-60.

4.2. Sulejmanov most na Dravi

Prema povijesnim izvorima Veliki osječki most (Slika 7.) podignut je za vrijeme Sulejmanova pohoda na Beč 1566. godine. Most je bio sagrađen od drvenih lađa koje su držale konstrukciju, Čelebi opisuje građevinu te govori da je na obje strane imao vrata, a lađe su bile povezane željeznim lancima.⁴⁹ Gradnju mosta provodila su dva Sulejmanova sandžak-bega, Nesuh kojemu je naređeno da izgradi most na Dravi i Hamza kojemu je zadatak bio izgraditi most preko močvarnih polja do Darde. Pretpostavka je da je most bio dužine od 6500 do 8000 metara i širine od 5,5 do 10 metara te da je sagrađen u periodu od 10 do 17 dana uz pomoć 20ak tisuća radnika.⁵⁰

Slika 7. Prikaz mosta iz 17. stoljeća (Z. SAMARŽIJA, 2014.).

Godine 1940. do 1941. terenska istraživanja izvršio je Szabo Pal, profesor iz mađarskog Segedina. Obilazio je teren močvare od Darde do Osijeka te prikupljao materijal i obilježavao niz drvenih peleta od hrasta pomoću kojih je utvrdio pravac mosta. S podacima i građom koju je prikupio došao je u Osijek 1942. gdje je komparirao građu i načinio kvalitetan prikaz velikog osječkog mosta.⁵¹

Prva arheološka istraživanja Sulejmanova mosta proveo je Hrvatski restauratorski zavod 2009. godine na području Darde.⁵² Cilj ove kampanje bio je odrediti i usporediti informacije iz pisanih izvora i terenskog pregleda. Istraživanja su se vodila na prostoru ribnjaka „Mala Đola“ u vidu dva tima, jednog koji je istraživao pod vodom i drugog koji je istraživao na kopnu. U

⁴⁹ M. PEŠIĆ, 2011a, 11; M. PEŠIĆ, 2017, 28.

⁵⁰ M. PEŠIĆ, 2011a, 11.

⁵¹ S. SRŠAN, 1996, 35.

⁵² M. PEŠIĆ, 2011b, 280.

ribnjaku je pronađeno 115 drvenih elemenata od kojih je većina *in situ*, dok se na kopnu nalazi gomila drvenih ostataka koje su izvađene prilikom održavanja ribnjaka.⁵³

Prva istraživanja na području grada Osijeka započinju 2017. pod arheolozima Međunarodnog centra za podvodnu arheologiju u Zadru. Svrha istraživanja bio je pregled dna Drave te kasnije podvodni pregled lokaliteta i analiza konstrukcija na kopnu koje su vezane za postojanje mosta u blizini osječke Tvrđe.⁵⁴

Pregledom dna Drave uz pomoć sonara utvrđene su tri lokacije na kojima su primijećene devijacije na dnu, zbog opasnosti od virova samo na jednoj je bilo moguće obaviti podvodni pregled. Konstrukcija na kojoj se mogao obaviti pregled (Slika 8.) nalazila se na zapadnom dijelu Tvrđe gdje su uočeni drveni piloni koji vire iz Drave. Zbog nepreglednosti i loše vidljivosti na terenu, proučeno je samo područje oko konstrukcije gdje je utvrđeno postojanje sedam drvenih pilona raspoređenih u tri reda podjednagog razmaka. Izronjeno je pet uzoraka drva kako bi se obavila dendrokronološka i radiokarbonska analiza koje su bile ključne za određivanje starosti konstrukcije te kako bi se utvrdilo pripadaju li stvarno Sulejmanovom mostu. Dendrokronološkom analizom nije se mogla utvrditi starost, no rezultati radiokarbonske analize smještaju konstrukciju u razdoblje od 1810. do 1924. godine, što dokazuje da se radi o novijoj instalaciji koja nema veze s Sulejmanovim mostom.⁵⁵

Slika 8. Dokumentiranje drvene konstrukcije (M. PEŠIĆ, 2017, 31.).

---

⁵³ M. PEŠIĆ, 2011b, 280-281.

⁵⁴ M. PEŠIĆ, 2017, 28.

⁵⁵ M. PEŠIĆ, 2017, 28-31.

Zbog niskog vodostaja Drave, na površinu je izašla još jedna konstrukcija koja inače nije vidljiva. Napravljena je od drvenih pilona i dasaka te su uzete mjere i uzorci za određivanje starosti. Primijećena su 46 pilona koji se mogu podijeliti u dvije grupe: neobrađene pilone s kvadratnim presjekom i pilone kvadratnog presjeka s utorima za daske. Temelj ove konstrukcije sačinjavaju cigle od kojih neke imaju oznaku „EF“. Nije pronađen sitni arheološki materijal. Analizom uzoraka utvrđeno je razdoblje od 1811. do 1921. godine, vrlo slično već ranije analiziranoj konstrukciji.⁵⁶

Na temelju ovih istraživanja zaključeno je da se drveni ostatci Sulejmanova mosta ne mogu vidjeti s površine te ostaje pitanje kako je sačinjena struktura mosta o kojoj govore povijesni izvori. Moguće ostatke mosta moglo bi se otkriti budućim istraživanjima na lokalitetu u obliku sidrišta za lađe ili temeljima za učvršćivanje brodske konstrukcije.⁵⁷

---

⁵⁶ M. PEŠIĆ, 2017, 31.

⁵⁷ M. PEŠIĆ, 2017, 31-32.

4.3. Vodena vrata

Prvo zaštitno arheološko istraživanje na području Vodenih vrata trajalo je od 26. do 29. srpnja 2010. pod vodstvom Ide Pavlaković, a cilj tog istraživanja bio je definirati arheološku stratigrafiju i detektirati dijelove odvodnog sustava koji se nalazio nedaleko od Vodenih vrata. Uklanjanjem zelene površine i betonski popločane pješačke staze ustanovila se mogućnost pronalaženja negdašnjih dijelova podziđa u funkciji odvodnog sustava koji je bio vezan za viseći most. Ostaci sloja šute, vrlo vjerojatno bačenih kako bi se ispunio odvodni sustav, vezan za Vodena vrata nakon što je prestala potreba za njim, potvrđuju da je odvodni sustav bio na poziciji gdje se nekoć nalazio viseći most. Između ostalog u stratigrafskoj jedinici SJ 027 pronađen je sloj šute s ostacima gareži, pijeska i sitnog arheološkog materijala (ulomci keramike, kostiju i metalnih predmeta) što opet upućuje na ispunjavanje odvodnog sustava uz Vodena vrata, a vjeruje se da je odvodni sustav zatrpan radi prenamjene toga prostora.⁵⁸

Godine 2011. u sklopu projekta obnove osječke Tvrđe koji financira istoimena agencija, provedena su dva arheološka istraživanja pod vodstvom Dragane Rajković, kustosice Arheološkog odjela Muzeja Slavonije Osijek. Istraživanja su provedena u svrhu obnove fortifikacijskih elemenata ispred Vodenih vrata.⁵⁹

Istraživanjima su utvrđene 83 stratigrafske jedinice kojima su obilježeni slojevi, strukture, ukopi i zapune. Arheološki materijal je raznovrstan. Pronađeno je 38 vrećica nalaza (pretežno keramike, dijelova pećnjaka, porculana te metalnih predmeta i stakla), pet posebnih nalaza (dvije lule, cjelovite posude, brončani privjesak, željezni nož i ulomak *terrae sigillatae*) te 12 uzoraka drvenog ugljena i životinjskih kostiju koji su nakon završetka istraživanja deponirani u Muzej Slavonije.⁶⁰

Najkasniji arheološki ostaci su vojni objekti habsburške vojske koji su okružili prostor bastiona sv. Eugena i kurtina koja je spajala bastion sv. Eugena s bastionom sv. Karla. Ovdje je riječ o plitko ukopanim temeljima obodnih zidova, koji su uništeni konstantnim niveliranjem terena prema Dravi. Istaknuo se objekt SJ 13, očuvan u visini od oko 65 cm, koji je bio smješten zapadno od Vodenih vrata pokraj ruba bastiona sv. Eugena. On je bio ispunjen slojem šute od ulomaka opeke, žbuke, pijeska i gareži s brojnim arheološkim nalazima (ulomci keramike, kosti, stakla, metalnih predmeta) te je unutar iskopana probna sonda dimenzija 1x1 m.

---

⁵⁸ I. PAVLAKOVIĆ, 2011, 55-56.

⁵⁹ D. RAJKOVIĆ, 2012, 35-36.

⁶⁰ D. RAJKOVIĆ, 2012, 36.

Iskapanjem sonde ustanovljeno je da objekt leži na betoniranom dnu kanala linete. Na zapadnom dijelu kanala nalazio se objekt s nadsvođenim lukovima s oznakom SJ 27 koji čini preljevnicu iz 19. st. Gradnjom preljevnice koja je bila ukopana u kanal linete oštećeni su zidovi linete. Ova dva zida čine jednu cjelinu, bili su građeni od opeke povezane žbukom. Sjevernije je pronađen kompleks robusnih zidova nepoznate svrhe.⁶¹

Uz Vodena vrata pronađeni su temelji zapadnog (Slika 10.) i istočnog mosta (Slika 9.). Pronađene su vertikalno postavljene drvene grede polegnute na temelje sagrađene od zidane opeke, uz zid bastiona sv. Eugena, koje su zasigurno služile kao potporni dio zapadnog mosta. Izuzev ovih greda pronađene su i bočno polegnute grede masivnih dimenzija koje su štatile most od urušavanja tla. Prikupljen je i uzorak drveta potpornih stupova kako bi se mogla izvršiti dendrokronološka analiza.⁶² Na istočnoj strani linete pronađeni su temelji istočnog mosta koji je puno bolje ušćuvan, a situacija je ista kao i kod zapadnog mosta. Pronalaskom istočnog i zapadnog temeljnog zida omogućeno je određivanje širine mostova za koju se smatra da je dosegala pet metara. Kako bi se dokumentirao lokalitet tvrtka Geoprom d.o.o. 3D laserom je skenirala dijelove istočnog mosta radi što točnije rekonstrukcije izgleda mostova.⁶³

Slika 9. Ostaci istočnog mosta (D. RAJKOVIĆ, 2012, 38.).

Slika 10. Ostaci zapadnog mosta (D. RAJKOVIĆ, 2012, 37.).

---

⁶¹ D. RAJKOVIĆ, 2012, 36-37.

⁶² D. RAJKOVIĆ, 2012, 38-39.

⁶³ D. RAJKOVIĆ, 2012, 39.

4.4. Perivoj kralja Tomislava – Valpovačka vrata

Na prostoru Tvrđe postojala su četvora vrata, a smatralo se da su sačuvana troja dok su jedna u potpunosti uništena bez ostavljenog traga. No ta se pretpostavka pokazala krivom te su pronađeni temelji takozvanih zapadnih Valpovačkih vrata iako se vjerovalo da su srušena u 19. stoljeću.⁶⁴

Godine 2010. na području Perivoja kralja Tomislava tijekom infrastrukturnih radova pod stručnim arheološkim nadzorom zamijećen je zid širine jednog metra za koji se ustanovilo da je bio dio fortifikacija Tvrđe. Pod stručnim vodstvom Dragane Rajković iz Arheološkog odjela Muzeja Slavonije Osijek provedena su arheološka istraživanja u trajanju od deset dana. Otvorena je i istražena sonda površine 80 m² koja je podijeljena na sjeverni i južni dio. Dio površine odnosno početnih 20 centimetara uklonjeno je strojno zbog toga što su ostaci zida uočeni na samom vrhu površine. Na sjevernom dijelu sonde zid SJ 2/3, pružao se u smjeru sjever-jug gdje je na jugu uočen sloj građevinske šute izmiješan s rahlom crnom zemljom (SJ 5). Uklanjanjem te šute ustanovljeno je da je ovdje riječ o kurtini koja je spajala nekadašnje bastione sv. Josipa i sv. Terezije u 18. stoljeću. Kurtina je bila sazidana od opeke povezane žbukom, a u unutrašnjosti kurtine nalazio se lučni otvor i prolaz prema zapadu što je ukazivalo na postojanje odvodnog sustava unutar zida. Zid SJ 11/12 nastavlja se na zid SJ 2/3 i vjerojatno je bio dio Valpovačkih vrata. Također ispred zida SJ 2/3 pronađen je sloj masne žute zemlje (SJ 4) koji je ispunjavao vodovodni kanal s obrambenom funkcijom. Na kanal se nadovezivao zid sa stepeničasto povezanim opekama, a zatim i ostaci zida pa je tu možda riječ je o arhitektonskim ostacima mosta koji je bio smješten pred Valpovačkim vratima. Najraniji dio zapadnog obrambenog zida čini kamena baza koja se sastojala od pješčenjaka i pravilno slaganih opeka. Pokretnih arheoloških nalaza bilo je malo, a čine ih keramika, metalni nalazi te novovjekovno staklo.⁶⁵

---

⁶⁴ T. LEVAK, 2010.

⁶⁵ D. RAJKOVIĆ, 2011, 57-58.

4.5. Carska/donjogradska vrata

Carska ili takozvana Donjogradska vrata nalazila su se na istočnom dijelu Tvrđe,⁶⁶ bila su najveća gradska vrata u Osijeku, dužine 24 metra i širine 4,5 metra. Građena su od opeke vezane žbukom, a prolaz je bio napravljen od kamena, popločen nepravilnim kamenjem, te je imao četiri ulaza podijeljena stupovima i bio natkriven bačvastim svodom.⁶⁷

Prva arheološka istraživanja počela su 2016. godine pod vodstvom Tina Lelekovića iz arheološkog odsjeka HAZU-a. Ostaci mosta koji je vodio prema vratima pronađeni su još 2015. godine tijekom izgradnje infrastrukture. Prema povijesnim izvorima ustanovljen je položaj objekta i otvorena je sonda pod kojom su otkriveni arhitektonski ostaci. Istražena je površina dimenzija 38 x 19-20 metara s površinom od 750 m². Točna dubina se nije mogla odrediti zbog arheološko-morfološkog izgleda lokaliteta (Slika 13.). Sonda je podijeljena na istočni i zapadni dio, a granica je bio ostatak istočnog bastiona. Na zapadnom dijelu pronađen je ulazni hodnik vrata od kojega su ostali samo temelji, iznad ulaznog hodnika nalazila se ulica s popločenjem od opeke iz 19. stoljeća. Ona je dokumentirana i zatim uklonjena kako bi se mogao istražiti ulazni hodnik odnosno njegovi temelji. Istraživanjem zapadnog dijela utvrđeno je postojanje više bunara i jama ispunjenih otpadom. Uz njih su pronađeni ostaci vatrišta i ognjišta. Istražena su četiri bunara, od čega dva u potpunosti. Nalazili su se ispod prostora na kojem se nalazio zemljani plašt bastiona. Po nalazima koji su datirani u tursko i post-tursko razdoblje zaključeno je da su se ovdje vjerojatno nalazio kamp radnika ili prostorija u kojoj se moglo kuhati i odlagati oruđe i materijal, no bez nalaza objekta iz turskog Osijeka. Od pokretne arheološke građe imamo keramičke nalaze (Slika 11.) iz osmanskog i baroknog doba te zdjelaste pećnjake iz osmanskog doba (Slika 12.) koji su mogli biti dio inventara navedenog kampa.⁶⁸

---

⁶⁶ Z. UZELAC et al, 2018, 61.

⁶⁷ Z. UZELAC et al, 2018, 69.

⁶⁸ T. LELEKOVIĆ, 2017, 41-42.

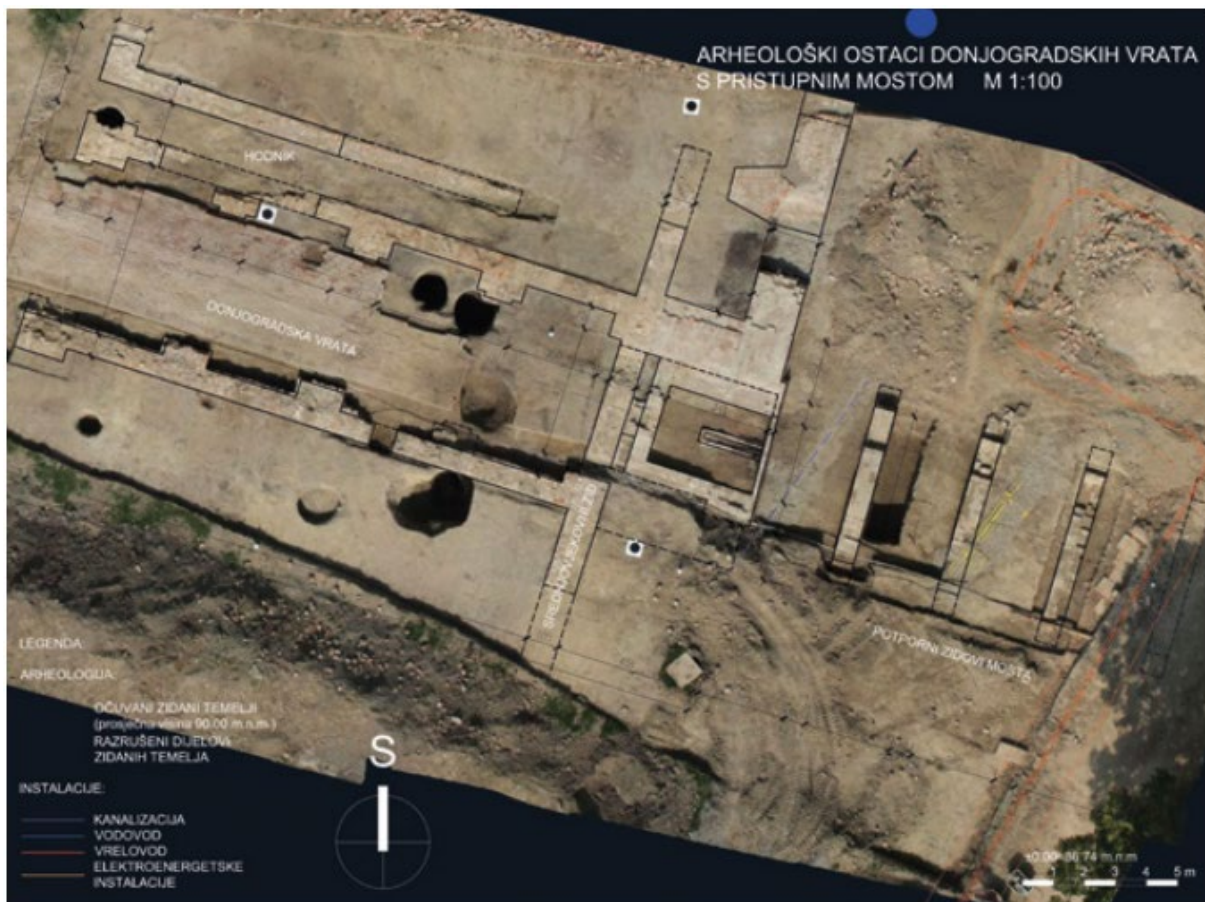
Slika 11. Ulomak keramičkog ibrika (T. LELEKOVIĆ, 2017, 42.).

Slika 12. Zdjelasti pećnjaci (T. LELEKOVIĆ, 2017,42.).

Ostaci zidanog mosta s nasipom nalazili su se na istočnom području sonde gdje je lokalitet osjetno dublji nego na zapadnom dijelu. Uočene su dvije građevinske faze. Prva faza obuhvaća bastion dok je bio u funkciji te se u Tvrđu ulazilo preko spomenutog mosta i kroz ulazni hodnik. Druga faza obuhvaća period u kojem je bastion bio srušen te je sagrađena ulica nad mostom i hodnikom kroz koju se ulazilo u grad. U toj fazi izgrađeni su i potporni lukovi od opeke koji nose gredu na kojoj se nalazila struktura od drveta. Valja napomenuti da je

istraživanje bilo djelomično onemogućeno zbog instalacija koje su uništile baroknu arhitekturu na tom području.⁶⁹

Slika 13. Pogled na lokalitet iz zraka (Z. UZELAC et al., 2018, 66.).

Istraživanja su nastavljena 2017. godine kada je jugoistočno od Tvrđe otkopana površina od 1150 m² na kojoj su se nalazili arheološki objekti oštećeni gradnjom suvremene infrastrukture. Utvrđeno je postojanje više velikih jama prekrivenih slojem ilovače izmiješane s građevinskom šutom koje ukazuju na postojanje više arheoloških horizonata. Prvi od njih je turski ili predaustrijski koji se datira u 16. i 17. stoljeće. U jednoj od jama pronađen je ovalan ukop prekriven drvenim daskama, za koji se vjeruje da je korišten kao neka vrsta kuhinje ili smočnice (Slika 14.). Također pronađeni su ostaci keramike kasnog srednjeg vijeka i osmanskog doba. Vrijedi napomenuti da su slični nalazi keramike pronađeni i u drugim jamama. Po zastupljenosti najviše je glazirane keramike iz turskog doba, a u manjoj količini nađena je keramika iz austrijskog odnosno postturskog doba. Osmanska keramika je

⁶⁹ T. LELEKOVIĆ, 2017, 42.

istočnjačkih oblika i načina ukrašavanja te se može raspodijeliti u tri grupe. U prvu se grupu može uvrstiti glaziranu keramiku, često s glazurom u boji, drugoj pripada engobirana keramika s raznim slikanim motivima i imitaciju urezivanja takozvani *sgraffito*, a nekad i mješavinu ova dva stila ukrašavanja, dok trećoj skupini pripada luksuzna iznik keramika od koje je nađeno samo tri ulomka.⁷⁰

Slika 14. Ostaci osmanske strukture (T. LELEKOVIĆ, 2018, 39.).

Među jamama popunjenim ilovačom na zapadnom dijelu lokaliteta sediment je bio izuzetno tvrd te se sumnjalo u pronalazak zemljanih srednjovjekovnih zidina, no sloj pronađene gline bio je mlađi od osmanskih jama. Zaključeno je da je sigurno riječ o području niveliranom nakon rušenja turskog Osijeka i pripreme gradnje barokne Tvrđe. Istraživanjem tog područja prikupljeni su i ostatci keramičkih lula koje se pojavljuju u drugoj polovici 16. stoljeća. Od arheološkog pokretnog materijala pronađeni su i turski tipovi lula datirani u 17. stoljeće i poneki nalaz austrougarskog tipa. Uz lule, pronađeni su i ostaci porculanskog posuđa, a posebice kineskog porculana.⁷¹

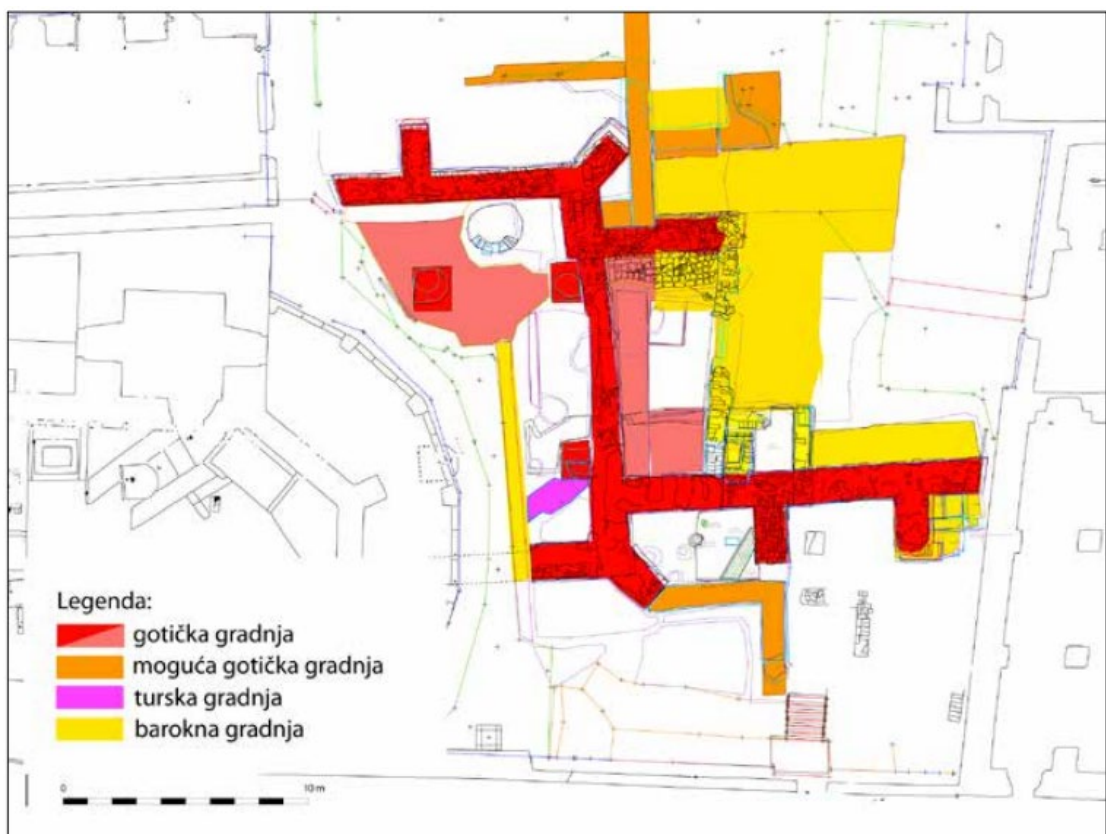
---

⁷⁰ T. LELEKOVIĆ, 2018, 38-40; M. MATKOVIĆ, 2018, 49.

⁷¹ T. LELEKOVIĆ, 2018, 40; M. MATKOVIĆ, 2018, 50.

4.6. Franjevački samostan

Prva istraživanja na prostoru franjevačkog samostana i današnje crkve Sv. Križa trajala su od 1989. do 1993. kada je pronađena trobrodna srednjovjekovna crkva, no istražen je i novovjekovni dio koji se sastojao od barokne crkve i turskih pregradnji (Slika 15.). Početkom 16. stoljeća Osijek pada pod Osmanlije koji grade kaštel i islamiziraju crkvu Sv. Trojstva za koju se vjeruje da su koristili franjevci nakon njihovog odlaska krajem 17. stoljeća. Arheološkim istraživanjima dokazano je da se na prostoru stare srednjovjekovne crkve gradi današnji samostan s tlocrtom u obliku slova U na kojem je podignuta crkva Sv. Križa i izgrađena manja nekropola koja je u funkciji bila do sredine 19. stoljeća. Također pronađen je bunar za opskrbu s vodom i kuhinja koju su potvrdili ostatci značajne količine keramike, životinjskih kostiju, gareži te ulomaka peći.⁷²

Slika 15. Tlocrt istražene površine (T. LELEKOVIĆ, 2013, 32.).

⁷² K. GALOVIĆ, 2013.

Zaštitna istraživanja koja su provedena 2003. povodom rekonstrukcije i proširenja galerije Waldinger u Osijeku donijela su nova saznanja o samoj arhitektonskoj konstrukciji samostana. Otkopan je jedan i pol metar dubine lokaliteta te su pronađeni brojni zidovi i temelji prostorija samostana koji su potom istraženi. Na sjevernom djelu iskopanih prostorija pronađen je ovalni bunar zidan od opeke koji je istražen do dubine od šest metara, kada se pojavila voda. U bunaru je pronađeno stotinjak nalaza. Uz ulični zid na istoku koji je obilježen lučno nadsvođenim prostorom smatrano je da se nalazio stari kanalizacijski sustav. Zapadni zid bilježi temelj apsidalnog oblika građenog od opeke i kamena, ali nije u potpunosti iskopan jer je izlazio van granica istraživanog prostora. Vjerojatno je riječ o elementu iz srednjovjekovnog doba. Sam zid na vanjskoj strani ima četiri konstrukcije u obliku kontrafora. Na jugozapadnom dijelu istraženog prostora pronađena je prelomljena rimska ara uzidana kao građevinski materijal, a to je prvi nalaz koji nam govori o upotrebi starih arhitektonskih elemenata Murse kao građevinskog materijala pri izgradnji u predturskom vremenu. Istraživanja prostorija rezultirala su pronalaskom brojnih nalaza iz 17. i 18. stoljeća, poglavito keramičkog (Slika 16.) i staklenog posuđa (Slika 17.). Pronađena je i neznatna količina metalnih predmeta, kožne obuće, pećnjaka, ulomaka lula te devet numizmatičkih nalaza. Veliku skupinu nalaza čine i životinjske kosti kao što su oklopi kornjača, kosti svinja, divljači, ptica i riba te ljuštore školjaka kamenica.⁷³

---

⁷³ I. HORVAT, R. BIONDIĆ, 2007, 5.

Slika 16. Rekonstruirani keramički vrč (I. HORVAT, R. BIONDIĆ, 2007, 40.).

Slika 17. Ulomci staklenih vrčića (I. HORVAT, R. BIONDIĆ, 2007, 135.).

Godine 2012. provodila su se arheološka istraživanja na području franjevačkog samostana u Tvrđi pod vodstvom Tina Lelekovića. Istraživanjem je pokazan kontinuitet lokaliteta koji traje od prapovijesti do novog vijeka. Plan istraživanja je bio konzervirati i prezentirati očuvane dijelove stare srednjovjekovne crkve te istražiti izgled i stanje apside crkve što se pokazalo nemogućim jer je apside stradala izgradnjom novijeg baroknog samostana. Polazna točka za istraživanje bile su stare arhivske karte i nacrti samostana koji su se pokazali nevjerodostojnima jer objekti koji su prikazani na planovima nisu pronađeni.⁷⁴

U baroknoj fazi na mjestu samostanskog dvorišta nalazila se zgrada s podrumom koji je dijelom i dan danas u upotrebi. Međutim, zgrada je u međuvremenu srušena radi ponovne upotrebe njenog materijala te točnu svrhu nije moguće utvrditi i rekonstruirati, dok je znatan dio podruma očuvan samo u temeljima i prekriven šutom. Ovoj fazi pripisuju se 73 kosturna ukopa pronađena na sjevernom i zapadnom dijelu lokaliteta, većinski su bez priloga iako su u nekim grobovima pronađeni ženski ukrasi za kosu od bronce koji se datiraju u 17. i 18. stoljeće.⁷⁵

Godine 2013. istraženo je sjeverno dvorište franjevačkog samostana, istraživanja je vodila Dragana Rajković iz Muzeja Slavonije. Na prostoru sjevernog dvorišta franjevačkog samostana otvorena je sonda (Slika 18.) koja se prostirala duljinom od 35 metra te je podijeljena na sedam kvadranta označenih slovima od A do F. Unutar sonde pronađena je peć kružnog oblika sastavljena od opeke, bez krovišta i oštećenog južnog dijela gdje je pronađeno ložište. U blizini same peći pronađena je obilna količina gari i manja količina arheoloških nalaza. U slojevima koji također se pripisuju nalazištu peći pronađeni su brončani predmet, uteg i komad *terrae sigillatae*, a ispod je otkriven sloj žutonarančaste boje ispunjen rimskom opekam te pomiješan sa suvremenim betonom što nam uvelike otežava raspoznavanje stratigrafije. Zbog opasnosti od urušavanja profila, istraživanja se nisu provela u potpunosti.⁷⁶

---

⁷⁴ T. LELEKOVIĆ, 2013, 30.

⁷⁵ T. LELEKOVIĆ, 2013, 31.

⁷⁶ D. RAJKOVIĆ, 2014, 38-40.

Slika 18. Pogled na sondu (D. RAJKOVIĆ, 2014, 39.).

Prema povijesnim izvorima franjevački samostan izgrađen je na mjestu Sulejman-kanove džamije,⁷⁷ ali njeni ostaci nisu pronađeni. No pronađeni su ostaci višekutnog tlocrta koji bi se mogli interpretirati kao turska pregradnja nekadašnje crkve sv. Trojstva. Može se zaključiti da su franjevci izgradnjom crkve i samostana u potpunosti uništili tursku džamiju.⁷⁸ Tlocrt i izgled džamije vidljiv je na kartama grada iz 1688. godine.⁷⁹

---

⁷⁷ K. GALOVIĆ, 2013.

⁷⁸ T. LELEKOVIĆ, 2013, 31.

⁷⁹ Z. UZELAC, 2021, 11.

4.7. Trg Vatroslava Lisinskog i Franjevačka ulica

Od 2010. do 2011. godine na području Trga Vatroslava Lisinskog Arheološki muzej u Osijeku proveo je pokusna arheološka istraživanja. Cilj je bio pronaći srednjovjekovnu utvrdu obitelji Korod pa je stoga tim arheologa istražio sjeveroistočni dio trga na površini od 500 m² gdje je utvrđen kontinuitet naseljavanja od prapovijesti do novog vijeka. Valja napomenuti da je najviše ostataka pronađeno iz austrijskog horizonta te postoje sitni tragovi iz doba turskog Osijeka. U austrijski horizont spadaju dvije zgrade s djelomično očuvanim zidinama, a turskom horizontu pripada peć za ciglu.⁸⁰

Provedene su dvije kampanje kroz 2010. i 2011. godinu pod vodstvom Zvonka Bojčića i Arheološkog muzeja Osijek, uz pomoć arheologa iz Instituta za arheologiju u Zagrebu. Tijekom arheoloških istraživanja evidentirano je 545 stratigrafskih jedinica u koje spadaju slojevi, građevni objekti, ukopi i zapune. Najkasniji arheološki slojevi pripadaju austrijskom horizontu gdje je pronađena zgrada s dvije faze gradnje, a vjerojatno je riječ o skladištu. Zgrada se nalazila tik uz sjeverni bedem gdje se na tlocrtima iz 18. stoljeća nalazio bastion sv. Eugena čime se pretpostavlja da je bila izgrađena tijekom gradnje bastiona te su tada uništeni stariji arheološki slojevi. Na tlocrtima iz 19. stoljeća zgrada se više ne pojavljuje i vjeruje se da je stradala u požarima te su njezini ostaci uklonjeni što su nam i potvrdila sama arheološka istraživanja. U prvoj fazi gradnje mogu se izdvojiti široki i duboki temelji koji su se nalazili na samoj zdravici te su otkriveni ostaci sjevernih i istočnih krila s dvorištem koje je bilo okruženo arkadama. Od hodne površine sačuvan je samo dio od opeke u sjeveroistočnoj prostoriji gdje je pronađen i temeljni stup koji je nosio svod. Drugu fazu gradnje obilježavaju manje nadogradnje na zgradi kao što su novi temelji za arkade i pregradnja prostorije na istočnom krilu, a u prostoriji sjevernog krila dodavanje plitkog temeljnog kružnog objekta nepoznate funkcije.⁸¹

Iz turskog horizonta potvrđeno je postojanje dvaju peći građenih od opeke što nam ukazuje na postojanje radionice za građevinske materijale te više manjih jama koje su uništene izgradnjom temelja zgrade iz austrijskog doba. U peći za opeku pronađen je malen broj nalaza (Slika 19.), dok se ostaci druge peći većim dijelom nalaze van površine istraživanja. Ostaci peći vjerojatno potječu iz 17. stoljeća kada se u turskom Osijeku gradilo opekam. Pronađeni su i ukopi na sjevernom krilu zgrade za koje postoji mogućnost da su iz turskog razdoblja.⁸²

---

⁸⁰ S. LONČAR-VICKOVIĆ et al., 2013, 48; MUZEJSKI DOKUMENTACIJSKI CENTAR, 2010, 3.

⁸¹ M. DIZDAR et al., 2012, 32-33.

⁸² M. DIZDAR et al., 2012, 33.

Slika 19. Ostaci peći za opeku (M. DIZDAR et al., 2012, 33.).

Istraživanja na području Trga i okolice nastavljaju se 2013. godine, za vrijeme provođenja javnog odvoda kroz Tvrđu. Pod vodstvom Dragane Rajković iz Muzeja Slavonije istražen je dio Franjevačke ulice koja se nalazi uz Trg Vatroslava Lisinskog. Otvorene su dvije sonde te su utvrđene 53 stratigrafske jedinice, a zbog nepovoljnih uvjeta iskapanja arheolozi nisu utvrdili potpunu arheološku sliku.⁸³

Zapadno od zgrade franjevačkog samostana u Franjevačkoj ulici istražena je sonda dužine 40 metara. U sondi su pronađeni ostaci novovjekovne kanalizacije građene od opeke presvođene bačvastim svodom i zida koji se nalazio uz nju. Istražen je zidani objekt za koji se smatra da je bio u funkciji podruma ili ostave. Pronađena je i hodna površina koja je bila dio jedne od ulica koje su se nalazile na trgu. Sonda u potpunosti nije mogla biti istražena zbog odvodne infrastrukture koja se tamo nalazila.⁸⁴

---

⁸³ D. RAJKOVIĆ, 2014, 38-39.

⁸⁴ D. RAJKOVIĆ, 2014, 40.

4.8. Donji grad

4.8.1. Silos – Huttlerova ulica

Na području arheološke zone Mursa u periodu od 10. listopada 2006. do 15. studenog 2007. povodom izgradnje supermarketa na križanju Huttlerove i Frankopanske ulice provedena su arheološka istraživanja pod vodstvom Vedrana Katavića. Izdvojeno je više stratigrafskih slojeva u kojem je pronađena velika količina pokretnog materijala i arhitektonskih ostataka, većinom antičkog, ali i manja količina novovjekovnog materijala.⁸⁵

Novovjekovni materijal vidljiv je u raznovrsnim ukopima u kojima je pronađena znatna količina keramičkog materijala i opeka iz antičkih slojeva, glinene lule i novovjekovna raznobojna keramika.⁸⁶

4.8.2. Huttlerova ulica 12-14

Početkom ljeta 2010. godine provedena su arheološka istraživanja u Huttlerovoj ulici od strane Muzeja Slavonije Osijek pod vodstvom Dragane Rajković. Istraživanja su trajala devet dana s ciljem da se utvrdi potreba za zaštitnim arheološkim istraživanjem ili arheološkim nadzorom, a otvorene su dvije sonde.⁸⁷

Prva sonda iskopana je na uličnom djelu ispred budućeg objekta. Kako bi se raščistila situacija strojnim postupkom uklonjeni su ostaci nasipa nastalog rušenjem prethodnog objekta te je utvrđeno postojanje nekoliko faza gradnje od kojih je najmlađa iz 1930-ih godina većinom uništila raniju novovjekovnu.⁸⁸

---

⁸⁵ A. SUNKO et al, 2008, 20-22.

⁸⁶ A. SUNKO et al, 2008, 25.

⁸⁷ D. RAJKOVIĆ, 2011, 52-53.

⁸⁸ D. RAJKOVIĆ, 2011, 53-54.

4.8.3. Vukovarska ulica 192

Godine 2014. u siječnju provedena su zaštitna arheološka istraživanja pod vodstvom Anite Penović i Nebojše Cingeli iz tvrtke Neir d.o.o. iz Splita. Lokalitet koji se nalazio na prostoru arheološke zone *Mursa* sastojao se od novovjekovnog i dva antička kulturna sloja. Izdvojene su 121 stratigrafske jedinice s mnoštvo pokretnog materijala.⁸⁹

Novovjekovni sloj datiran je na prijelaz 18. na 19. stoljeće, a u njemu se nalaze razni slojevi niveliranja terena, nasipa i bunara popunjenih materijalom kao što su kosti, staklo, metal i ulomci keramike. Od posebnih nalaza valja spomenuti glinene lule za duhan mediteranskog i istočnoturskog tipa. Dvije lule porijeklom su iz mađarskih radionica dok su druge dvije iz austrijskih radionica, a datirane su u 18. i 19. stoljeće. Starija lula iz mađarske radionice crveno-narančaste je boje s reljefno ukrašenim floralnim motivima, dok je druga crne boje ukrašena urezivanjem s očuvanom brončanom trakom na tuljcu. Lule iz austrijskih radionica imaju utisnute pečate s imenom radionica *ANTON PARTSCH* (Slika 20.) i *AMSTATTER* (Slika 21.). Ove radionice smještene su južno od Beča i datirane su u 19. stoljeće.⁹⁰

Slika 20. Lula s pečatom *ANTON PARTSCH* (M. MATKOVIĆ, 2023, 172.).

Slika 21. Lula s pečatom *AMSTATTER* (M. MATKOVIĆ, 2023, 171.).

⁸⁹ N. CINGELI, 2015, 44.

⁹⁰ N. CINGELI, 2015, 44.

5. Zaključak

Grad Osijek bilježi mnoštvo kulturne baštine, osobito na području stare jezgre Tvrđe. Nakon propasti antičke *Murse*, prvi put se u povijesnim izvorima spominje 1196. godine od strane ugarskog kralja Emerika. Zbog povoljnog geostrateškog položaja, grad veliki značaj dobiva dolaskom Osmanskog carstva kada postaje iznimno bitno vojno uporište u kojem Osmanlije grade most za daljnja osvajanja u 16. i 17. stoljeću. Odlaskom Osmanlija s ovih prostora grad prosperira, postaje čvorište između Ugarske i Hrvatske te jako trgovačko i industrijsko središte u Habsburškoj Monarhiji.

U radu su lokaliteti iz osmanskog i austrijskog horizonta. Iz raznih povijesnih izvora dobiva se opći pregled grada, a arheološki nalazi pomažu u dopuni pisanih povijesnih izvora i/ili čak ispravljanju podataka koji se u njima donose. Na taj se način može sastaviti potpunija slika novovjekovnog Osijeka.

Iz osmanskog doba najvažniji su ostaci Sulejmanovog mosta i Kasim-pašine džamije. Sulejmanov most obilježio je sam grad Osijek na karti Europe, iako njegovi ostaci još nisu pronađeni na užem području grada. Istraživanja potvrđuju istinitost povijesnih izvora koji potvrđuju da je most preko Drave bio sagrađen pontonski te u budućnosti postoji mogućnost pronalaska konstrukcija za vezanje lađa. Istraživanja Kasim-pašine džamije donijela su više podataka o sakralnoj arhitekturi te je riječ o najbolje istraženom očuvanom arheološkom lokalitetu iz osmanskog vremena na području Osijeka.

Od fortifikacija grada sagrađenih poslije protjerivanja Osmanlija očuvan je dio bastiona sv. Eugena uz znamenita Vodena vrata koja vode na obalu Drave. Pomoću njih i povijesnih izvora dobiva se dobra slika baroknog bastiona, a u budućnosti je moguća i obnova baroknih fortifikacija na području Valpovačkih i Carskih vrata u sklopu programa revitalizacije i obnove Tvrđe. Franjevački samostan i ostaci na trgu Vatroslava Lisinskog dobar su predstavnik arhitektonske izgradnje u novom vijeku, te donose dokaze o naseljavanju područja Tvrđe tijekom srednjeg vijeka.

Na području Donjeg grada u sklopu arheološke zone *Mursa* pronađeno je nekoliko lokaliteta s novovjekovnim horizontom koji se nadovezuje na antičke materijalne ostatke.

Pokretni arheološki materijal brojnošću se posebno ističe na lokalitetu Franjevačkog samostana gdje je pronađena velika količina kostiju, keramike i staklenog posuđa. Posebno zanimljivi nalazi su ženski ukrasi za kosu od bronce, predmeti od metala, kožna obuća, pećnjaci, ulomci lula i numizmatički nalazi. Na Križanićevom trgu zanimljivu skupinu nalaza čini

numizmatička kolekcija koja se sastoji od 49 kovanice iz razdoblja od 16. do 18. stoljeća, većinski dio kolekcije čini novac Osmanskog Carstva. Na prostoru fortifikacija odnosno Vodenih, Carskih i Valpovačkih vrata pronađena je velika količina nalaza keramike turskog i postturskog doba te nalazi novovjekovnog stakla. Diljem novovjekovnih lokaliteta u Osijeku posebnu skupinu nalaza čine glinene lule iz osmanskog i austro-ugarskog doba, posebno zanimljive su bogato ukrašene lule iz mađarskih radionica i lule s natpisima iz austrijskih radionica pronađene na položaju Vukovarske ulice 192.

Prostor Donjeg i Gornjeg grada obitava mnoštvom novovjekovne kulturne baštine te arheoloških lokaliteta s prapovijesnim, antičkim te oskudnim novovjekovnim horizontom. Novovjekovni horizont prati niz problema kao što je devastacija i niveliranje terena povodom izgradnje raznih modernih objekata i infrastrukture. Daljnjim publiciranjem radova i arheološkim istraživanjima saznat će se nešto više i o novom vijeku na prostoru Donjeg i Gornjeg grada.

Glavnina istraživanja je provedena u 21. stoljeću u sklopu modernizacije grada te raznih projekata zaštite kulturne baštine na području gradske jezgre Tvrđe. Vrlo dobra istraženost daje nam zavidnu arheološku sliku i odgovara na mnoga pitanja povijesti i urbanizma Osijeka u novom vijeku.

6. Popis literature

- CINGELI, N., 2015. – Nebojša Cingeli, Osijek – Vukovarska 192, *Hrvatski arheološki godišnjak*, 11/2014, Zagreb, 43-45.
- DIZDAR, M. et al., 2012. – Marko Dizdar, Zvonko Bojčić, Tomislav Hršak, Osijek – Trg Vatroslava Lisinskog (Tvrđa), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 8/2011, Zagreb, 32-35.
- GALOVIĆ, K., 2013. – Krešimir Galović, Prilozi istraživanju srednjovjekovne crkve svetog Trojstva u Osijeku od 1989. do 1993. godine, http://kgalovic.blogspot.com/2013_01_28_archive.html (28.7.2023.).
- GLAVAŠ, Z., 2010. – Zvonimir Glavaš, Mostovi i zidine Osijeka, *Essehist, časopis studenata povijesti i drugih društveno-humanističkih znanosti*, br. 2, Osijek, 3-9.
- HANIČAR BULJAN, I. et al., 2014. – Ivana Haničar Buljan, Nenad Moaćanin, Milan Pelc, Mladen Pešić, Ratko Vučetić, *Veliki osječki most: povijesni dossier i suvremena interpretacija*, Zagreb-Osijek.
- HORVAT, I., BIONDIĆ, R., 2007. – Ida Horvat, Radmila Biondić, *Keramika i staklo 17. i 18. stoljeća iz starog franjevačkog samostana: katalog izložbe*, Osijek.
- HRŠAK, T., 2017. – Tomislav Hršak, Povijest arheoloških istraživanja u osječkoj Tvrđi, *Tvrđa u Osijeku / Festung in Esseg / Fortress in Osijek*, Osijek, 42-46.
- KRAJNIK, D., OBAD ŠĆITAROCI, M., 2008. – Damir Krajnik, Mladen Obad Šćitaroci, Preobrazba bastionskih utvrđenja grada Osijeka, *Prostor* 16 [2008], 2 [36], Zagreb, 168-179.
- LELEKOVIĆ, T., 2013. – Tino Leleković, Osijek – Tvrđa (dvorište franjevačkog samostana), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 9/2012, Zagreb, 30-34.
- LELEKOVIĆ, T., 2017. – Tino Leleković, Osijek – Tvrđa (Carska vrata, most), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 13/2016, Zagreb, 40-42.
- LELEKOVIĆ, T., 2018. – Tino Leleković, Osijek – Tvrđa (Carska vrata, most), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 14/2017, Zagreb, 38-41.
- LEVAK, T., 2010. – Tomislav Levak, Otkriveni temelji Valpovačkih vrata, https://www.osijek031.com/osijek.php?topic_id=28627 (6.8.2023.).
- LONČAR-VICKOVIĆ, S. et al., 2013. – Sanja Lončar-Vicković, Željka Jurković, Dina Stober, Trg Vatroslava Lisinskog u osječkoj Tvrđi – povijesni i prostorni razvoj, *e-GFOS – elektronički časopis Građevinskog fakulteta Osijek*, 4 (6), Osijek, 47-56.

- LUKIĆ, H., 1986. – Hermina Lukić, Nalazi novca iz XVI i XVII stoljeća iz nekropole na Križanićevom trgu u Osijeku, *Obol: glasilo Hrvatskog numizmatičkog društva*, 24, 38, Zagreb, 9-13.
- MATKOVIĆ, M., 2017. – Marin Matković, Tvrđa – Istočni ulaz, *Tvrđa u Osijeku / Festung in Esseg / Fortress in Osijek*, Osijek, 49-50.
- MATKOVIĆ, M., 2023. – Marin Matković, Keramičke lule iz Osijeka, *Prilozi*, 40/1, Zagreb, 141-172.
- MAŽURAN, I., 1960. – Ive Mažuran, Turski Osijek, *Osječki zbornik*, 7, Osijek, 53-145.
- MINICHREITER, K., 1984. – Kornelija Minichreiter, Dio turskog Osijeka na prostoru Križanićevog trga u svjetlu arheoloških nalaza, *Anali Zavoda za znanstveni rad u Osijeku*, 3 (1984), Osijek, 43-107.
- MUZEJSKI DOKUMENTACIJSKI CENTAR, 2010. – Izvješće hrvatskih muzeja 2010., <https://mdc.hr/files/pdf/Izvjescia/2010/HR/Arheoloski%20Osijek%202010.pdf> (7.8.2023.).
- OSIJEK, 2023. – Osijek, *Hrvatska enciklopedija*, <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=45673#top> (14.12.2023.).
- PAVLAKOVIĆ, I., 2011. – Ida Pavlaković, Osijek – Tvrđa (Vodena vrata), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010, Zagreb, 55-56.
- PEŠIĆ, M., 2011a. – Mladen Pešić, Suleiman's bridge at Darda / Sulejmanov most u Dardi, *Submerged Heritage / Potopljena baština*, 1, Zadar, 11-19.
- PEŠIĆ, M., 2011b. – Mladen Pešić, The wooden bridge over the wetlands between Osijek and Darda in Croatia, *Archäologie der brücken*, Regensburg, 279-283.
- PEŠIĆ, M., 2017. – Mladen Pešić, On the Route of Osijek's Great Bridge - Archaeological Investigation of the Drava River / Na trasi Velikog osječkog mosta - arheološka istraživanja rijeke Drave, *Submerged Heritage / Potopljena baština*, 7, Zadar, 28-32.
- RADIĆ, M., 2015. – Mladen Radić, *Osijek i šira okolica u osmanskom periodu*, Osijek.
- RADIĆ, M., 2017. – Mladen Radić, Kratka povijest osječke Tvrđe, *Tvrđa u Osijeku / Festung in Esseg / Fortress in Osijek*, Osijek, 8-21.
- RAJKOVIĆ, D., 2011. – Dragana Rajković, Osijek – Tvrđa (Perivoj kralja Tomislava), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 7/2010, Zagreb, 57-59.
- RAJKOVIĆ, D., 2012. – Dragana Rajković, Osijek – Tvrđa (Vodena vrata), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 8/2011, Zagreb, 35-39.
- RAJKOVIĆ, D., 2014. – Dragana Rajković, Osijek – Tvrđa (Trg Vatroslava Lisinskog, franjevački samostan), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 10/2013, Zagreb, 38-40.

- SAMARŽIJA, Z., 2014. – Zdenko Samaržija, Sulejmanov most u Osijeku, *Hrvatska revija* 2/2014, Zagreb, 4-9.
- SRŠAN, S., 1996. – Stjepan Sršan, *Povijest Osijeka – sažeti pregled*, Osijek.
- SRŠAN, S., 1997. – Stjepan Sršan, Osamstota obljetnica Osijeka, *Zbornik muzeja Đakovštine*, sv. 4, br. 1, Đakovo, 5-16.
- SUNKO, A. et al., 2008. – Ana Sunko, Vedran Katavić, Tomislav Jerončić, Osijek – Huttlerova (Silos), *Hrvatski arheološki godišnjak*, 4/2007, Zagreb, 20-26.
- UZELAC, Z., 2017. – Zlatko Uzelac, Tvrđava Osijek i začetak strateškog lanca gradova – tvrđava princa Eugena Savojskog prije rata 1716. – 1717., *Osječki zbornik XXXIII*, Osijek, 29-46.
- UZELAC, Z., 2021. – Zlatko Uzelac, Franjevačka crkva Uzvišenja sv. Križa u Osijeku iz 1709. i njezin zvonik iz 1746., carski fortifikacijski inženjeri i sakralna arhitektura baroknih gradova-tvrđava, *Osječki zbornik XXXVI*, Osijek, 9-37.
- UZELAC, Z. et al., 2018. – Zlatko Uzelac, Margareta Turkalj Podmanicki, Valentina Slabinac, Vrata roga (Hornework thor) tvrđave Osijek, valorizacija i projekt prezentacije, *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda*, 9/2018, Zagreb, 61-76.
- ŽMEGAČ, A., 2000. – Andrej Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske: Prilog poznavanju fortifikacijskoga graditeljstva u Hrvatskoj od 16. do 18. stoljeća*, Zagreb.

7. Popis ilustracija

Slika 1. Plan turskog Osijeka	7
Slika 2. Plan grada iz 1688.....	9
Slika 3. Plan Tvrđe iz 1712.	11
Slika 4. Zdenac-česma za pranje nogu	14
Slika 5. Turski nadgrobni spomenik – nišan	16
Slika 6. Kasim-pašin mauzolej – turbe.....	17
Slika 7. Prikaz mosta iz 17. stoljeća.....	18
Slika 8. Dokumentiranje drvene konstrukcije	19
Slika 9. Ostaci istočnog mosta	22
Slika 10. Ostaci zapadnog mosta.....	22
Slika 11. Ulomak keramičkog ibrika.....	25
Slika 12. Zdjelasti pećnjaci	25
Slika 13. Pogled na lokalitet iz zraka	26
Slika 14. Ostaci osmanske strukture	27
Slika 15. Tlocrt istražene površine	28
Slika 16. Rekonstruirani keramički vrč.....	30
Slika 17. Ulomci staklenih vrčića	30
Slika 18. Pogled na sondu	32
Slika 19. Ostaci peći za opeku	34
Slika 20. Lula s pečatom ANTON PARTSCH	36
Slika 21. Lula s pečatom AMSTATTER	36
Karta 1. Arheološka zona Tvrđe s istraženim novovjekovnim lokalitetima	13

8. Sažetak

Arheološka slika Osijeka u novom vijeku

Rad predstavlja istražene arheološke lokalitete novog vijeka na području današnjeg grada Osijeka. Na temelju različitih povijesnih izvora dobiven je uvid u prošlost grada, osobito Tvrđe koja je bila vojni i kulturni centar novovjekovnog Osijeka. Arheološka su istraživanja većinom provedena u sklopu revitalizacije i zaštite povijesne jezgre te izgradnje moderne gradske infrastrukture. Lokaliteti su uglavnom istraženi od strane arheologa Muzeja Slavonije Osijek i Arheološkog muzeja u Osijeku. Od istraženih lokaliteta obrađeni su Sulejmanov most na Dravi, Trg Vatroslava Lisinskog, Kasim-pašina džamija na Križanićevom trgu, Franjevački samostan, Vodena vrata, Valpovačka vrata i Carska vrata.

Ključne riječi: novi vijek, Osijek, Tvrđa, arheološka istraživanja, arheološki lokaliteti, fortifikacije, osmansko doba

9. Summary

Archaeological insight of Osijek in the modern era

The paper presents the explored archeological sites of the modern age in the area of the present-day city of Osijek. Based on various historical sources, an insight in history of the city was obtained, especially “Tvrđa”, which was the military and cultural center of modern-day Osijek. The archeological research was mostly conducted as part of the revitalization and protection of the historical core and the construction of modern city infrastructure. The sites were mostly explored by archaeologists of the Muzej Slavonije Osijek and the Archaeological Museum in Osijek. Cataloged archaeological sites are The Suleiman Bridge on Drava, the Vatroslav Lisinski Square, the Kasim-Pasha Mosque on Križanić Square, the Franciscan Monastery, the “Vodena vrata”, “Valpovačka vrata” and the “Carska vrata”.

Keywords: modern age, Osijek, Tvrđa, archaeological research, archaeological sites, fortifications, Ottoman period